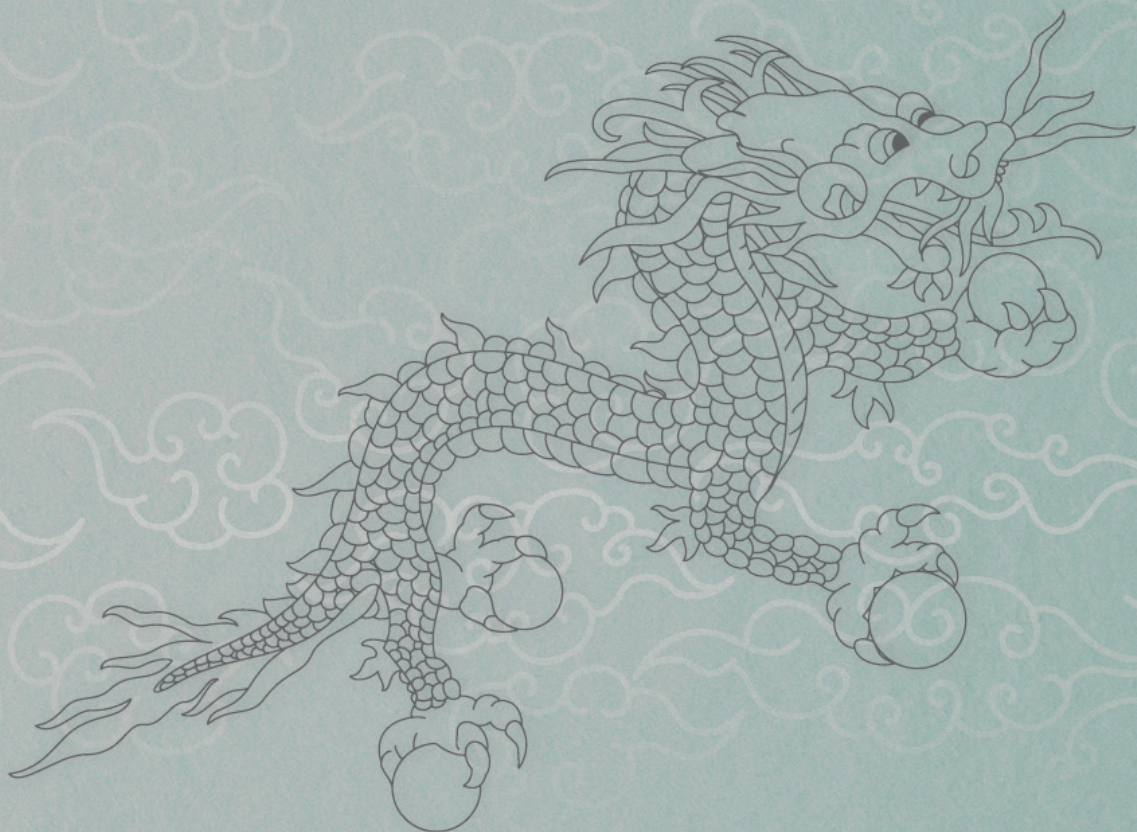

KERÉKNYOMOK

TÁRSADALMI, ORIENTALISZTIKAI ÉS BUDDHOLÓGIAI FOLYÓIRAT

2023

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- 3 Porosz Tibor**
A Buddha szubsztanciaellenes
negatív ontológiája
- 43 Kelényi Béla**
A tükrö(zödés)t néző *bódhiszattva*
- 61 Király Gábor**
Cselekvési kiindulópontok –
A cselekvőképesség szociológiai
és buddhista szemléletű tárgyalása
- 80 Gelle Zsóka**
Tibeti források sNgags 'chang
Shākya bZang po életéről
- 98 Gáncs Nikolasz**
Shingon buddhista temetés
Japánban egy külföldi szemével
- 113 Majer Zsuzsa**
A 10. *bogd* beiktatása –
az első visszhangok és hatás
a mongol szertartásrendszerre

BHUTÁN

- 129 Valcsicsák Zoltán – Zsolnai László**
Bhután, a Mennydörgő Sárkány
és az Összszemzeti Boldogság földje
- 132 Karma Phuntsho**
Bevezetés a bhutáni buddhista
hagyományokba

- 137 Karma Ura**
Az Összszemzeti Boldogság:
teljességre törekvő fejlődés
- 168 Françoise Pommaret**
A női vallásyakorlók szerepének
megegyesítése a mai Bhutánban
- 185 Valcsicsák Zoltán**
Bódhiszattva vállalkozók Bhutánban

KRITIKÁK, RECENZÍÓK

- 199 Donald S. Lopez Jr.**
– Thubten Jinpa. *Dispelling the
Darkness. A Jesuit's Quest for the
Soul of Tibet*. Cambridge MA,
London: Harvard University Press,
2017. (Kuzder Rita)
- 203 *The Amṛtasiddhi and
Amṛtasiddhimūla. The Earliest Texts
of the Haṭhayoga Tradition.***
Critically edited and translated by
James Mallinson and Péter-Dániel
Szántó. Pondicherry: IFP EFEO,
2021. (Törzsök Judit)
- 209 Summaries in English**

KARMA URA

Az Össz nemzeti Boldogság: teljességre törekvő fejlődés

A szerző bemutatja a Bruttó Hazai Termék (GDP), a szubjektív jóllét (SWB) és az Össz nemzeti Boldogság (GNH) mutatók felépítését, mérési módszereit, főbb jellemzőit és korlátait, valamint javaslatokat tesz arra, hogy miként tudnának jobban egymásra épülni, ahelyett, hogy elszigetelten alkalmazzuk őket. Bepillantást nyújt a bhutáni GNH index intézményi hátterébe, szerkezetébe, számítási módszereibe, szakpolitikai és egyéb alkalmazásaiba. Rámutat az index előnyeire és hátrányaira, más jólléti mutatókhoz viszonyított eltéréseire, és ismerteti a 2010 és 2015-ben végzett bhutáni országos GNH felmérés eredményeit. Megmutatja, hogy milyen kapcsolat van a buddhista értékek és tanítások és az Össz nemzeti Boldogság koncepciója között, és azt, hogy miért lenne fontos a fejlődést a napjainkban használt pénzügyi mutatók helyett a fenntarthatósággal összhangban lévő jólléti- és boldogság-mutatókkal mérni.¹

Kulcsszavak: Össz nemzeti Boldogság (GNH), szubjektív jóllét, Bruttó Hazai Termék (GDP), Bhután, buddhizmus és boldogság

Bevezetés

A megtiszteltetés néha zavarba ejtő, és engem is kissé elbizonytalanít, hogy ilyen kiváló közönség előtt beszélhetek ma. Köszönöm Sabina Alkire-nak, az International Society for Bhutan Studies (Nemzetközi Bhutáni Tanulmányok Társasága, ISBS) első elnökének és GNH kutatótársamnak, hogy bátorított, hogy éljek ezzel a felbecsülhetetlen lehetőséggel. És köszönöm mindannyiuknak a megtisztelő jelenlétet.

A Sheldonian Színház épületét életemben először 1982. októberének egy szürke estéjén pillantottam meg, amikor harmadik világbeli ösztöndíjasként megérkeztem a Magdalen College-ba. Ösztöndíjpályázatom idején vállalt önkéntes kötelezettségemhez híven, később visszatértem hazámba, ahol immár 29 éve megszakítások nélkül, több-kevesebb sikerrel, köztisztviselőként dolgozom. A Magdalen College-nak nagyon sokat köszönhetek. Itt voltam a Thatcher-forradalom politikailag jelentős időszakában, és megdöbbenő, hogy a Brexit idején vagyok itt ismét. Ez utóbbi egyesek szerint a 2010 óta bevezetett megszorító intézkedéseknek köszönhető,² míg mások szerint a Thatcher-évek

1 Angol nyelvű cím: „GNH: Development with Integrity?” Fordította: Kelemen Kálmán és Valcsicsák Zoltán. Karma Ura, a Centre for Bhutan Studies and GNH Research elnökének előadása, amely 2019. augusztus 1-én az Oxfordi Egyetem Sheldonian Színházában hangzott el. Az előadó köszönetnyilvánítása: rendkívül hálás vagyok Sabina Alkire-nak és John Helliwellnek az észrevételeikért. Az elmaradt javításokért, melyeket észrevételeik ellenére és amelyeket a nézeteimhez való ragaszkodás miatt hagytam ki végül, illetve más megmaradt hibákért is a felelősség teljes mértékben engem terhel. Az adatokat tartalmazó táblázatokért Karma Wangdi, Jigme Phuntsho, Sangay Chopel és Sonam Zangmo kollégáimnak tartozom hálával.

2 Fetzter 2018.

(1979-1990) iparlepítésének hosszan elhúzódó következménye. Nagyon hálás vagyok a Magdalen College-nak, hogy az ISBS alakuló ülését ott tarthattuk meg, és köszönöm Louise Richardson professzornak, az Oxfordi Egyetem alkancellárjának és Sir David Clarynak, a Magdalen College elnökének az ISBS-nek nyújtott támogatásukat. Jó előjelnek bizonyult, hogy az ISBS azon az Oxfordi Egyetemen alakult meg, ahol Öfelsége Khesar király is a mesterdiplomáját szerezte.³

Az 1980-as évektől Nagy-Britanniában, Bhutánban és sok más országban is, a gazdasági növekedést két eltérő tendencia árnyalta. Az első tendencia a klímaváltozás hatásait érintő, a valósággal kíméletlenül szembesítő jelentésekre vonatkozik, amelyek a folyamatosan változó szélsőséges időjárásról és az ezzel kapcsolatos emberi tragédiákról szólnak, nem beszélve a következményeket elszenvető állatokról. Az ilyen rendszerszintű katasztrófák és tragédiák teljesen új szemléletet kényszerítenek ki a természeti erők, az ok-okozati összefüggések, és a kollektív felelősség tekintetében, az utóbbit egy olyan új gazdaságra vonatkoztatva, amely elősegítené a légköri széndioxid csökkentését és a biológiai diverzitás megővését. Korábban tudományosan nem volt előre jelezhető, hogy az emberi tevékenységek kumulatív hatásai miként járulnak hozzá a fenyegetően közeledő ember-okozta katasztrófákhoz. Miután ezek ma már előre láthatók, a gazdaságok kívánt korrekciója elindult, de nem elég gyorsan. Így valószínűleg mi és a jövő generációi is meg fogjuk tapasztalni a légkör és az óceánok kaotikus mozgásával kapcsolatos katasztrófákat, beleértve az Atlanti-óceán körforgási rendszerének (AMOC) a megváltozását.⁴ Ezeket a jelenségeket többé nem sorolhatjuk az „istencsapása” vagy a „vis maior” kategóriákba, ahogyan azt korábban tettük.

A másik tendencia, hogy az 1980-as évek óta szerencsére növekvő tudományos érdeklődés mutatkozik a jóllét és a boldogság kutatása iránt, amit leginkább életminőség-kutatásként⁵ és a szubjektív jóllét (*Subjective Well-being*, SWB) tanulmányozásaként ismerünk.⁶ A tudományág a saját jogán fejlődött, válaszként azokra a negatív hatásokra, amit a gazdasági növekedés az emberi életre gyakorol. Ahogy Ed Diener megjegyezte, „1981-ben, amikor beléptem a tudományterületre, évente kevesebb mint száz tanulmány foglalkozott a boldogsággal. 2014-ben ez a szám már 14 ezer volt!”⁷ A növekvő számú tanulmány hozzájárul a jóllét és a boldogság tágabb értelmezéséhez, és erősíti az érdeklődést a témakör iránt. Könnyű és vonzó arra a következtetésre jutni, hogy a boldogság és a jóllét globálisan javul, amennyiben az egyszerűbb és jól ismert mérőszámokat nézzük. De mindez nem ilyen egyértelmű, ha megpróbáljuk a jóllétet és a boldogságot holisztikusabb mérési módszerekkel megközelíteni. Mindez a fejlesztési stratégiák és a globális célok újragondolására késztet, túlmutatva a gazdasági növekedés dominanciáján.

Hármas nézet: GDP, SWB és GNH

Szerény előadásommal csak arra vállalkozom, hogy röviden, sűrítve szóljak hozzá ahhoz a párbeszédhez, amely a Bruttó Hazai Termék (*Gross Domestic Product*, GDP), a szubjektív jóllét (*Subjective Well-being*, SWB) és az Össz nemzeti Boldogság (*Gross National Happiness*, GNH) kérdéseit fesze-

3 Ura 2010: 154-156.

4 Marshall 2018.

5 Veenhoven 2014. A témáról átfogó áttekintést nyújt Haybron 2008.

6 Cummins 2013.

7 Diener 2016.

geti. Arról beszélnek, hogy ezek a mutatószámok hogyan épülnek fel, mit képviselnek, és hogyan világítják meg egymást, ahelyett, hogy elszigetelten tekintenék őket.

Néhány évvel azután, hogy Bhután elkezdte a GNH indikátorokat alkalmazni, a Stiglitz-Sen-Fitoussi Bizottság megvizsgálta a GDP mérés módszertanát, és mind a gazdasági teljesítmény, mind pedig a társadalmi fejlődés szempontjából megkérdőjelezte azt.⁸ A bizottság módszertani javításokat sürgetett a GDP számítás számos problémásnak ítélt területén, például a kormányzati kiadások elszámolásában, az áruk és szolgáltatások minőségjavulásának értékelésében, a környezeti javak értékelésében és a háztartási tevékenységek figyelembevételében. Hangsúlyozta a GDP-ben alkalmazott piaci árak megbízhatatlanságát a fenntartható gazdasági növekedés értékelésében, nem is beszélve a társadalmi vagy környezeti fenntarthatóságról. Emellett kiemelte, hogy a Bruttó Hazai Terméket (GDP) helytelenül használják a Bruttó Nemzeti Termék (GNP) helyett. Például, miközben a GDP papíron növekszik, a háztartások jövedelme csökkenhet. Ez akkor derül ki, ha a Bruttó Nemzeti Termék mutatót használjuk, amely megmutatja, hogy mennyivel több tőke áramlik ki egy országból, mint amennyi oda beérkezik.

A bizottság kételkedett abban, hogy a GDP megfelelő mérőszáma a társadalmi jólétnek, mivel a GDP-ben szereplő statisztikák egyáltalán nem tartalmazzák azokat az adatokat, amelyek például a „jelenlegi és a jövőbeli generációk jóléte”⁹ szempontjából relevánsak. Ezért más mutatók használatát is javasolták a GDP-vel párhuzamosan, mivel a GDP mutatószám a gazdaság irányításához szükséges és ezért aligha helyettesíthető.

Örülök, hogy Martine Durand is jelen van ma, aki az OECD-ben a Stiglitz-Sen-Fitoussi Bizottság munkájának utánkövetését irányította, és aki társszerzője volt a *Beyond GDP: Measuring What Counts for Economic and Social Performance*¹⁰ című könyvnek. Várakozással tekintünk a jelentéseiben foglalt megállapítások elé, és reméljük, hogy mai megtisztelő jelenléte a GNH index kapcsán használt módszerek javulásához is hozzájárul. Reméljük, hogy az OECD Better Life Index-éről és a GNH indexről szóló párbeszéd kölcsönösen előnyös lesz.

Visszatérve a GDP-re, láthatjuk tehát, hogy önmagában is számítási problémák vannak vele. Eközben a közgazdászok egy másik jelentős kihívással is szembesülnek, ami nemcsak gyakorlati, hanem elméleti jellegű is. A GDP növekedési üteme az Egyesült Királyságban és az Egyesült Államokban 15%-kal a 2007-2008-as válság előtti szint alá csökkent,¹¹ és nincs közeli remény arra, hogy a válság előtti szintre visszaálljon. A pénzügyi és a bankrendszer – „...a globális gazdaság hatalmas szereplői”¹² – túlzott hitelfelvételre és túlköltekezésre ösztönöztek, ami viszont gazdasági egyensúlytalansághoz vezetett.¹³ Majd King így folytatja: „De mivel a kereslet egyensúlyhiányos alapmintázata nem korrigálódott, ésszerű alapállás pesszimistának lenni a jövőbeli keresletet illetően.”¹⁴ Mennyiségi lazítást¹⁵ és minden más, a központi bankok rendelkezésére álló eszközt

8 Stiglitz, Sen, & Fitoussi 2010: xvi.

9 Stiglitz, Sen, & Fitoussi 2010: 7.

10 „A GDP-n túl: mérni, ami számít a gazdasági és társadalmi teljesítmény szempontjából”

11 King 2017: 42.

12 King 2017: 92.

13 Az alkímia pontos definícióját a szerző a 104. oldalon adja meg: „A biztonságos értékű bankbetétek - a pénz - átváltoztatása illikvid kockázatos befektetéssé: ez a pénz és a banki tevékenység alkímiája.”

14 King 2017: 359.

15 King 2017: 47. „A pénzteremtés módszere az volt, hogy pénzért cserébe államkötvényeket vásároltak a magánszektorból” (King 2017: 182).

bevetettek. Ennek következményeként a makrogazdasági irányításban most a kulcsszerepet a keresletszabályozás játssza.

A GDP-t és a hozzá kapcsolódó mutatókat még mindig a fejlődés elsődleges, nem pedig egyik lehetséges mutatóinak tekintik. A GDP eredete az USA és az Egyesült Királyság kormányai által a két világháború közötti években kidolgozott nemzeti számviteli keretrendszerre vezethető vissza.¹⁶ Azóta fokozatos, világméretű elterjedését nem kisebb szervezetek támogatták, mint az ENSZ,¹⁷ az IMF és a Világbank.

1983-ban a GDP becslésére szolgáló nemzeti számlarendszer Bhutánban is bevezetésre került. Az országban az egy főre eső GDP becsült értéke *mára* megközelítette a 3000 dollárt. Ma több pénzügyi és humán erőforrást fordítunk a GDP-re vonatkozó adatok gyűjtésére, mint a GNH mérésére. Sok köztisztviselő is zavarban van, amikor egy fontos döntés kapcsán a GDP és a GNH mutatók között kell választani. A legnagyobb beruházások esetén még mindig az emberek fizetési hajlandóságán alapuló költség-haszon elemzés vagy a beruházások belső megtérülési rátája az irányadóak. Az Egyesült Királyság Zöld Könyve¹⁸ és az Egyesült Arab Emírségek boldogságpolitikai kézikönyve¹⁹ beépíti az étellel való elégedettség szempontját a költség-haszon elemzésbe.²⁰

Mindazonáltal, mind Bhutánban, mind pedig nemzetközi szinten, a GNH folyamatosan fejlődik. A 2011 júniusában az ENSZ Közgyűlés elé terjesztett bhutáni állásfoglalás által inspirálva, amely azt ajánlotta a kormányoknak, hogy a boldogságot és a jóllétet helyezték a közpolitika középpontjába, az ENSZ március 20-át a boldogság világnapjává nyilvánította, amit minden évben a „World Happiness Report” új kiadásával ünnepelnek. Az első ilyen jelentés az ENSZ magas szintű szakértői találkozója készült 2012 áprilisában. A „World Happiness Report” a Gallup World Poll több, mint 150 országban összehasonlítható módon gyűjtött adatait használja fel a szubjektív jóllét három kulcs tényezője (az étellel való elégedettség, valamint az emberek pozitív és negatív érzelmei) értékelésére. Az országok rangsorolása az életminőség szubjektív értékelésein alapszik, amelyekről bebizonyosodott, hogy az életkörülmények meglévő különbségeit ragadják meg, és a rangsort magát pedig tovább erősíti a pozitív érzelmek magasán mért szintje.

Bhutánnal kapcsolatban két rövid megjegyzést szeretnék fűzni a Gallup World Poll felméréséhez. Most nem foglalkoznék a közel száz ország adatai összehasonlításának módszertani problémáival, amelyekre különböző szerzők már rámutattak.²¹ Az általuk felvetett kritikák a kulturális, nyelvi és időbeli reprezentatív összefüggések jelenlétére vonatkoznak, amelyek nemcsak a nemzetközi összehasonlító adatok és következtetések jelentését és érvényességét befolyásolják, de ezek közül néhány az egy országban belül gyűjtött és felhasznált SWB-vel kapcsolatos adatok módszertanát is befolyásolja.

16 Coyle 2015.

17 Karabell 2014.

18 HM Treasury 2018.

19 UAE 2017.

20 Helliwell *et al.* 2019. Lásd még a „How to open doors to happiness” című összefoglaló fejezetet ugyanebben a kötetben.

21 Tov & Au 2013. Tov és Au a minták érvényességével, a túl- és alulreprezentáltsággal, a mintafelvétel reprezentatív időpontjaival, a fordítási akadályokkal, a csoportok közötti mérési varianciával stb. kapcsolatos kérdéseket vetnek fel, amikor az SWB és az SWLS nemzetek közötti összehasonlítását végzik. Lásd még Ballas & Dorling 2013, akik kifejezetten felvetik az SWB-válaszok nyelvi, kulturális és földrajzi összefüggéseinek kérdését.

Itt csak a Gallup adataira szeretnék szorítkozni, összehasonlítva azzal, amit a mi megismélt országos felméréseinkből tudunk.²² A négyévente 8000 véletlenszerűen kiválasztott 15 év feletti válaszadótól gyűjtött adataink, országos átlagban, következetesen magasabb *élettel való elégedettség* (*Satisfaction with Life, SWL*) értéket mutatnak. A pontos érték 2010-ben 6,06, 2015-ben pedig 6,88 volt (a szórás értéke 1,7).²³ A bhutáni SWL-pontszám jobbra tolódik, a növekvő elégedettségi szint felé. Bhután az SWL-t, a Gallup pedig az ún. Cantril-létrát használja. Azon év adatait vizsgálva, amikor a Gallup mindkét kérdéssort ugyanazoknak a válaszadóknak tette fel - a számításban átalakítást alkalmazva -, a 6,88 SWL érték körülbelül $(6,88+0,37)/1,16=6,25$ Cantril-létra értéknek felelt meg.²⁴ Ezek a számok Bhután az első húsz közé helyezik, szemben a World Happiness Ranking 94. helyével, amely a Gallup által szolgáltatott 5,01-es pontszámra vonatkozó adatokon alapul.

Ugyancsak aggasztó az a tény is, hogy a SWB országos átlagai alapján összeállított nemzetközi rangsorok elején az üvegházhatást okozó gázokat nagy mennyiségben kibocsájtó, iparilag fejlett nemzetek végeznek az élen. Nem helyeslem, hogy az ilyen rangsorolás kedvező társadalmi rangot jelent a világban, így megerősítve a fenntarthatatlan növekedést. Hiszen, ahogy Tim Jackson írta egy lehetséges jövőről: „Egy kilenc milliárd emberből álló, nyugati életmódra törekvő világban 2050-re a gazdaság minden egyes dollárnyi teljesítményére vetített szén-dioxid-intenzitásnak legalább 130-szor alacsonyabbnak kellene lennie, mint amekkora ma”.²⁵ A kevésbé környezetromboló életmódok irányába történő elmozdulás ösztönzésére a jóléti mérőszámokat, a fogyasztás ökológiai lábnyomával kell súlyozni.

A gazdagabb nemzetek esetében az SWB pontszámok általában nagyon lassan növekednek vagy stagnálnak, ami alátámasztja a jól ismert Easterlin-paradoxont. Ez valószínűleg részben azért is fordulhat elő, mert a szubjektív jólét egy korlátozott mérőszám. Layard és munkatársai (2008) nemrégiben készült tanulmánya számszerű, becsült értéket is rendelt a jövedelem és az SWB közötti nem lineáris kapcsolatra, megmutatva, hogy a jövedelem növekedésével annak határháza milyen mértékben csökken az SWB szempontjából.²⁶ Erre az összefüggésre számos magyarázat adható. Az első magyarázat az alkalmazkodás, ami más megfogalmazásban azt jelenti, hogy az egyének a dolgok fogyasztását egy szint után elunják.

A második magyarázat az SWB egyre növekvő kívánatos szintje a várt SWB szinthez képest, ami egy másik megfogalmazása annak, hogy a vágyak meghaladják a várakozásokat. A harmadik magyarázat a relatív jövedelem, amit úgy értelmezhetünk, hogy mások boldogságát általában magasabbra értékeljük, mint a sajátunkat. Az ilyen véletlenszerű, kontrollált kísérletekkel bizonyított hipotézisek néhány eredménye úgy hangzik, mintha a Buddha két tiszteletreméltó alapítványának a mai változatai lennének: „elveszíteni azt, amit dédelgetünk, és képtelennek lenni elérni azt, amire vágyunk”.²⁷ A negyedik magyarázat a genetikai hajlam, másként fogalmazva: az életmódunk és a környezetünk csak kisebb hatással van a boldogságunkra, mert a boldogság-

22 A reprezentativitás és a hitelesség lehetséges hiánya miatt aggódva, mind a *Kuensel* című nemzeti újság, mind pedig Bhután miniszterelnöke a GNH-ről szóló 2016-os évertékelő beszédében felhívta a polgárok figyelmét arra, hogy jelezzék a hatóságoknak, ha tudnak a Gallup-felmérésről. A mai napig senki nem jelentkezett. Irodánk 2016-ban írt a Gallupnak, de nem osztották meg az adataikat, bár azt közölték, hogy a felmérést e-mailben és telefonon végezték.

23 CBS & GNHR 2016: 265.

24 Hálás vagyok Helliwellnek a segítségéért az újraskálázással és az összehasonlítással kapcsolatban.

25 Jackson 2011: 187.

26 Becsléseik szerint a rugalmasság 1,26, a 95%-os konfidenciaintervallum 1,16-1,37; Layard, Mayraz & Nickell 2008.

27 Herschok 2006.

szintünket nagyrészt a gének döntenek el. Emellett még sok más elmélet is létezik. Itt azonban nem kívánok állást foglalni abban, hogy a diszkrepanciaelmélet, a hármass modell vagy a genetikai hajlam, esetleg a homeosztatikusan védett hangulat elmélet lenne-e a legalkalmasabb a bhutáni szubjektív jóllét és a dimenziókra vonatkozó elégedettségek értelmezésére.²⁸

A szubjektív jóllét (SWB) kutatási eredményei Bhutánban

Mielőtt rátérnék az Össz nemzeteti Boldogság tárgyalására, szeretném összefoglalni a szubjektív jólléttel kapcsolatos észrevételeimet. Más országokhoz hasonlóan a bhutáni SWB egyéni szinten U-függvényyszerű kapcsolatot mutat az életkorral, és értéke 42 éves korban a legalacsonyabb (1. MELLÉKLET). Az egyirányú ANOVA-teszt szerint az SWB a bhutáni háztartások jövedelmi kvintilisének (a minta teljes összegének egyötödét tartalmazó része – *a ford.*) minden szintjén magasabb.²⁹ Amikor az étellel való elégedettség változót a regressziós elemzésben az összes többi változóra ellenőrzik, 99%-os konfidenciaintervallumon a házasság az elvált vagy özvegy népességgel összehasonlítva, akkor a felsőfokú végzettség, a jövedelem, az alacsonyabb pénzügyi bizonytalanságérzet, a vagyontárgyak tulajdonlása, a dimenzióikhoz köthető elégedettség, a pozitív érzelmek, a társadalmi támogatás, az egészségben megélt napok magasabb száma, az önbevallás szerinti egészségi állapot és a spiritualitás is szignifikánsan összefüggenek az SWB-vel. A vidéken élőknek magasabb az SWB-jük, mint a városiaknak, bár a városi és a vidéki területbesorolás Bhutánban jelentősen eltér a megszokottól és önkényes jellegű. Az SWB pozitív korrelációja magasabb a nők, mint a férfiak esetében, de ez az eltérés - 95%-os konfidenciaintervallumon - nem szignifikáns. Az SWB negatívan korrelál a fogyasztósság meglétével, a közösségen belüli ellentétek gyakoriságával és a légszennyezés észlelt mértékével.³⁰ A szignifikáns független változók listája hosszabb, mint azt az egyes SWB kutatók megfigyelték, ami az SWB-re vonatkozó becslést gazdagabbá teszi, ugyanakkor a módszertani takarékoság (parszimonía) elvnek kevésbé felel meg (2. MELLÉKLET).

A regresszióelemzés során feltárt tényezők közül néhány visszaköszönt a 2017-es népszámlálás során egy szignifikánsan nagy, 163 000 - háztartásonként egy - főből álló mintának feltett kérdésre adott válaszokban. Arról a feleletválasztós kérdéstről, hogy mi a legfontosabb boldogságforrás, kiderült, hogy az egészséget (50%), a családot (42%), a jövedelmet (38%) és a földtulajdont (17%) tekintik a meghatározó tényezőknél. Megfigyelhető, hogy Bhutánban a munka nem szerepel a boldogság első négy legfontosabb meghatározó tényezői között, ellentétben más országokkal, mint például az Egyesült Királyság vagy az Egyesült Államok.³¹ A földtulajdon, mint a boldogság negyedik leggyakoribb meghatározója, tovább erősíti az önfoglalkoztatás és a mezőgazdaság fontosságát. A fiatalok munkanélkülisége fontos politikai kampánytéma, de egy olyan országban, ahol az emberek többsége még mindig önfoglalkoztató, a foglalkoztatottság nem szerepel hangsúlyosan a boldogság meghatározó tényezőjeként. Ezzel szemben a gyermekek jövője a fő aggodalomforrások egyike, amit a válaszadók 44%-a megemlíti.³² Azon értékek fontossága, ame-

28 Cummins 2013.

29 CBS & GNHR 2016: 273.

30 Az étellel való elégedettség és a légszennyezés közötti hasonló fordított kapcsolatról lásd Welsch 2006.

31 Layard 2011: 63-68.

32 CBS & GNHR 2016: 125.

lyekről az emberek úgy vélik, hogy boldogabbá tennék őket, nem annyira az országos rangsorban, hanem inkább a bontott, csoportos mintákban jelenik meg.

A feleletválasztós kérdésnek és a kapcsolódó válaszoknak az egyik hátránya, hogy az emberek jellemzően individualista módon válaszolnak az ilyen kérdésekre, és minden olyan kollektív tényezőt, amely hatással van a boldogságukra, természetesnek vesznek. Például az olyan tényezők, mint a természeti környezet, a szabadság, az oktatás nem kerülnek előtérbe, mivel azok kielégítő szintjét természetesnek veszik. Így a feleletválasztós kérdésekben, amelyek a válaszokat három lehetőségre korlátozzák, a szélesebb körű közjavak értékelése nem kap kellő figyelmet, miközben a szakpolitikáknak ezekkel foglalkozniuk kell.

Az SWB és más tényezők között leírt fenti kapcsolat megerősíti azt az ésszerű feltételezést, miszerint a társadalmi támogatás, a spiritualitás, a pozitív érzelmek, az oktatás, az egészség, a jövedelem, a vagyon, a házasság és a vidéki lakóhely - 99%-os konfidenciaintervallumon - szignifikáns tényezők. Amint a meghatározó tényezők listája jelzi, néhány paraméter, mint például az oktatás és a jövedelem, a kompetenciának, az autonómiának és a személyes fejlődésnek a gyűjtőfogalma lehet. A vidéki lakóhely, a közösségi támogatás, a szociális élet és a házasság olyan faktorok, amelyek az emberi kapcsolatok és a társas élet megélésének képességeiről szólnak. Az egészség, a spiritualitás és a pozitív érzelmek a jóllét magasabb minőségével és időtartamával hozhatók összefüggésbe.

Nyitottnak kell lennünk arra a feltételezésre, hogy ha más hozzáférhető és mérhető változókat vonnánk be független változókként, akkor az együtthatók más típusú kapcsolat irányába változnának az emberi viselkedés és az SWB viszonylatában. A bizonyítékok jellegét az általunk gyűjtött adatok köre korlátozza. Például, a pihentető alvás és a jó kormányzás minden bizonnyal jelentős pozitív tényezőkként jelennének meg, ha lennének róluk adataink. Addig is az elméletnek és az adatoknak egymást kell elmélyíteniük, ily módon javítva egymást.

Összességében azt mondhatjuk, hogy a regresszióelemzés során feltárt, az SWB-vel összefüggő tényezők csak korlátozott fogódzót nyújtanak a közpolitikai beavatkozásokhoz, illetve korlátozottan segítik megérteni a boldogsághoz és a jólléthez kapcsolódó szubjektív és objektív feltételek közötti kölcsönhatást. Nagyobb közpolitikai érdek fűződik ahhoz, hogy megtudjuk, hogyan oszlanak meg a változók a különböző jövedelmi csoportok, az anyagi javakat birtoklók különböző rétegei, az emberek különböző csoportjai, a különböző lakóhelyek és a különböző ágazatok között. Tehát nem csak az országos átlagok és azok varianciái az érdekesek, hanem a specifikusabb területekre vonatkozó előfordulási gyakoriságok ismerete is fontos lenne.

A GNH a feltételek széles körét tekinti a közösségi és az egyéni boldogság összetevőjének. A továbbiakban szeretném röviden ismertetni a GNH index szakmai hátterét, és a mögötte álló koncepciókat. Majd szeretném megmutatni a GNH indikátorok szerkezetét és a GNH jelentőségét a közpolitikai döntéshozatalban, illetve a hétköznapi élet megértésében Bhutánban. Mindezek érdekesek lehetnek más országokban is, ahol hasonló mérésekkel és az azokhoz kapcsolódó szakpolitikák bevezetésével próbálkoznak.

A GNH intézményi háttere

Azzal szeretném kezdeni, hogy 2006-ig, mintegy három évtizeden át, a GNH alapítója, a negyedik bhutáni király uralkodása alatt a GNH lényegében egy jogalkotási és filozófiai párbeszédként működött, azzal a céllal, hogy a bhutáni kormány szakpolitikai általánoságban és intuitív módon

összhangban legyenek a GNH koncepciójával. 2002-ben őfelsége a negyedik király kezdeményezte a bhutáni alkotmányozási folyamat elindítását. Az első általános választójogon alapuló választás során létrejött kormány 2008-ban, az alkotmány elfogadásával lépett hivatalba. Az alkotmányba egy olyan rendelkezés is bekerült, amely kötelezően előírja a közpolitikák számára a GNH feltételeinek a megteremtésére irányuló törekvést.

A GNH indikátorok felállítása mögött az a cél is meghúzódott, hogy az immár demokratikusan, öt évre választott kormányok alatt a politikusok és a köztisztviselők elköteleződjenek a hosszú távú GNH célok mellett. 2006-ra hosszas mérlegelés után elfogadtuk a GNH kilenc dimenziójának a koncepcióját, és úgy döntöttünk, hogy létrehozuk a GNH indexet. A kilenc kijelölt dimenzió a következő: pszichológiai jóllét, közösségi vitalitás, személyes időbeosztás, ökológiai gazdagság és ellenállóképesség, kulturális sokszínűség, jó kormányzás, oktatáshoz való hozzáférés, egészség és életszínvonal. Bár külön-külön vannak felsorolva, a fenti dimenziók között a valóságban mély, kölcsönös függőség és nem-lineáris kapcsolat áll fenn, egyik sem létezik a másiktól függetlenül, elszigetelten.³³

A boldogság koncepció nem egy hirtelen ötlet volt sem a negyedik király fejében, sem pedig a GNH index megtervezésekor. A boldogsággal kapcsolatos történelmi és kulturális viták szempontjait most nem célok tárgyalni. De talán helyénvaló röviden megemlítenem, hogy a bhutáni buddhizmus szélesebb értelemben a boldogság pszichológiájára, és olyan mentális folyamatok kívánatos fejlesztésére irányult, mint például a figyelem, az akarat, az érzések, az érzetek, a szándékok, a vágyak és így tovább.³⁴ Ugyanakkor félrevezető lenne ebből arra következtetni, hogy a buddhista nézetek teljesen igazodnak a csupán szubjektív jellegű boldogságfelfogáshoz. Hosszú filozófiai hagyománya van egyrészt a világi vagy köznapi boldogságnak, másrészt a boldogsághoz vezető elme-test gyakorlatoknak. Hogy eloszlassuk a téves felfogást, emlékeztethetünk arra, hogy az *Abhidhamma-pitaka*, az a fontos szöveggyűjtemény, amely a i.e. 3. században és azt követően keletkezett, kijelenti, hogy az elme nem különül el a testtől, hanem kilencféle módon lépnek kölcsönhatásba egymással.³⁵ Az elme-test gyakorlatokon keresztül elérni kívánt átalakulás az emberi testet, mint a tapasztalatok helyszínét ismeri fel. Nem csak a testtel kapcsolatos megfontolások hoznak be objektív szempontokat a boldogság vizsgálatába, de több *szutta* is foglalkozik - legalább összefoglalóan - a köznapi örömök fő okaival, amelyek közé tartozik a gazdagság élvezete és az adósságtól való mentesség.³⁶ Az *Ina-szutta* röviden felvázolja a szegényeket érintő jól ismert adósságspirált: a hitelfelvételt, a kamatfizetés elmaradása miatt elmulasztott adósságszolgálatot, a szegények hitelezők általi zaklatását és megbüntetését, valamint az ebből fakadó megaláztatást és a fájdalom körforgását. Bár nem az ingatlanpiac fellendülésének és összeomlásának ciklusát ábrázolja, az *Ina-szuttában* előrevetített forgatókönyv - egy kis képzelőerővel - kísértetiesen hasonlít az otthonok kényszer árverésére és a foglalkoztatás összeomlására, amit a 2007-2008-as pénzügyi válság idézett elő.

33 Az egyes területek teljes elméleti áttekintését és a vonatkozó szakpolitikai beavatkozásokat lásd: CBS & GNHR 2017.

34 A buddhizmusról és a kortárs pszichoterápiáról lásd Watson 1999.

35 Hongaladarom 2008: 178, aki idézi az *Abhidhammattha-szangahából*: „A tudat és az anyag összekapcsolt, és a körülményektől függően kilencféleképpen kapcsolódnak, nevezetesen a következők révén: dominancia, társas kapcsolat, kölcsönösség, függőség, tápláltság, irányítás, elkülönülés, jelenlét és nem-szétválasztás (nem-elválás) révén.”

36 Bhikkhu Thanissaro 2012. Az *Anana-szutta* a háziak négy boldogságát és örömét a következőképpen írja le: a birtoklás öröme, a vagyon használatának vagy élvezetének öröme, az adósságmentesség öröme, és a testi, szóbeli és tudati cselekedetekkel kapcsolatos makulátlanság öröme.

A boldogság előmozdítása mint a kormányok és a vezetők célja a himalájai buddhizmus különféle régebbi szövegforrásaiban is felbukkan. Ez nem meglepő, mert a Buddha tanítása a boldogságról mint az érző lények alapvető preferenciájáról szól, habár a „*dukkha* és a *szanszára*” egyénileg és kollektíven is a dolgok természetes rendjét jelentik, ha hagyjuk, hogy érvényesüljenek.

A boldogságra törekvés alapvető tendenciája és az azt „kielégítő tényezők” széles skálája a GNH kilenc dimenziójával ábrázolva jelenik meg. A GNH-ben az ember - bizonyos közgazdasági elméletekkel ellentétben - nem olyan fogyasztóként jelenik meg,³⁷ aki mindenre kiterjedő információval rendelkezik a piaci árakról, a minőségről, a javak és a szolgáltatások leghatékonyabb szállítóirol, hogy ezáltal elégedettségét optimalizálja. Az emberek boldogsága a közösségből, a családból és a számukra fontos embertársaikból táplálkozik, és a boldogság egyik legmélyebb összetevője az a folyamat, ahogy mindehhez hozzájárulnak.³⁸

Kiderült az egyén minden választását megmagyarázó, „tökéletes fogyasztó” emberképéről, hogy hamis, hiszen az emberek képtelenek a számukra legjobb döntést meghozni, mert gyenge akaraterejük megakadályozza őket a helyes választásban. Emellett az emberek azért is rosszul választanak, mert túlbecsülik azt a boldogságot, amit egy áru vagy szolgáltatás megszerzése ténylegesen nyújthat nekik.³⁹ Nemcsak a fogyasztók mindentudása nem létezik a valóságban, de ahogy Mervyn King megjegyezte „a radikális bizonytalanság tátongó lyukat üt a tökéletes versenypiacok elképzelésén. Még ha a létező piacokon van is verseny, a jövőbeni áruk és szolgáltatások számos kulcsfontosságú piaca egyáltalán nem létezik”⁴⁰

Az optimális fogyasztó modelljétől távol állva, Bhután egy buddhista szerzetes alapította 1626-ban, aki azzal indokolta egy új nemzet létrehozását, hogy egy olyan országot szeretne, ahol a többség felismeri a dolgok nem-duális természetét, ahol a boldogságnak és a boldogtalanságnak nincs valódi kettőssége, nincs valódi létezése, és nincs semmilyen valódi rögzített lényege sem. A szerzetes a Buddha azon kulcsfontosságú felismerésére támaszkodott, amely a kapcsolatok ontológiai elsőbbségére vonatkozik, és ami mai beszélgetésünket is érinti, de ami természetesen teljesen más irányba vezetné a vitát. Miközben Bhután alapítója az általa gyakorolt mélyreható hagyományt átadta a tanítványainak, addig az együttérzésen alapuló nevelés előmozdítása érdekében vezetési kérdésekkel is foglalkoznia kellett. Arra törekedett, hogy az elme, a test és a beszéd vonatkozó tanításait terjessze, amelyek végső soron a boldogsághoz és a békéhez mint az akkori társadalom tartós és elsődleges minőségi jellemzőihez kötődtek. Amint említettem, a kapcsolat ontológiai elsőbbsége miatt az értékek és a szándékok központi szerepet játszottak a kapcsolatban, és az értékek és a szándékok felelősek a kapcsolat minőségéért és mintázataiért.⁴¹

Azóta minden generáció számára az az alapvető kérdés, hogy hogyan lehet elérni, hogy a kulcsfontosságú intézmények, szabályaik és folyamataik strukturálisan tükrözzék az emberek alapvető preferenciáját, legyen szó kormányokról, vállalatokról, nemzeti vagy nemzetek közötti, helyi vagy nemzeti szintű intézményekről. Modern menedzsment zsargonban kifejezve ez azt jelenti, hogy miként lehet a szervezeteket, az indikátorokat és az eredményeket úgy alakítani és orientálni, hogy az mindenki boldogságát szolgálja.

37 Ahuvia & Izberk-Bilgin 2013: 483-497.

38 Frey & Stutzer 2013: 431-447. A jólét nem anyagi jellegű összetevőjeként a társadalmi feltételeket az anyagi fogyasztás helyett, a folyamatokat az eredmények helyett, valamint a munkanélküliségnek a munkanélküliek jövedelemvesztésén túlmutató szélesebb körű negatív hatásait sorolják fel.

39 Frey & Stutzer 2013: 431-447.

40 King 2017: 129.

41 Herschock 2006.

Mivel a GNH index fogalmai és szerkezeti elemei sokat merítenek a nyugati liberalizmusból, ezért ezek valószínűleg olyan irányba fogják vezetni a társadalmat, ami filozófiailag, etikailag és jogilag nincs teljesen összhangban a buddhizmussal. A személyes véleményem az, hogy egy ilyen társadalom nincs összhangban a mélyen értelmezett buddhizmussal. Ezért a GNH index egy ideiglenes hídnak tekinthető, amely átvezet oda, ahol már nem a liberális gazdaság és politika irányít.

A GNH index aggregációs módszerei és szerkezete

A szakpolitikák ma már mérhető adatokat igényelnek, ezért is lehet hasznos a GNH index. A GNH index eredeti céljai a következők voltak: (1) tervezésirányítás az indikátorok viszonylatában, (2) a költségvetési források elosztásának keretezése, (3) a GNH időbeli változásainak nyomon követése, és (4) Bhután és más nemzetek teljesítményének az összehasonlítása azáltal, hogy összehasonlítható statisztikákat állítunk össze az étellel való elégedettségről, öt további dimenzióra vonatkozó elégedettségről, az általános egészségügyi kérdésekről és az egészségben töltött napok számáról – melyek többsége beépült a GNH indexbe. Az ilyen nemzetközileg összehasonlítható adatok előállításának célja, hogy ezeket az adatokat más nemzetek elemzői is fel tudják használni, szükség esetén egyéb változók figyelembevételével.

Bhután a jóllétre, a boldogságra és az életminőségre vonatkozó nyugati felmérések módszereiből merítve, a kérdések tartalmi honosításával tervezett kérdőívet. Ezután elvégeztük a felmérést, amelyben összetett kérdésekkel „zaklattuk” az embereket, akiknek többsége tájékozott, de írástudatlan parasztember volt. A korai felmérések során a személyes interjú válaszadónként négy órát vett igénybe. A próbákön és hibaanalízisen alapuló felülvizsgálat során az interjúra szánt időt kb. két órára tudtuk csökkenteni. A kérdezőbiztosok az országban nagyon szétszórtaan található településeken átutazva keresték fel az előre, véletlenszerűen kiválasztott háztartásokat. Összességében a négyévente elvégzett adatfelvétel hat hónapot vett igénybe. Ahhoz, hogy eredményeink – az országos érvényesség mellett – megyei szinten is érvényesek legyenek, a mintába nyolcezer, 15 éves vagy annál idősebb állampolgárt kellett bevonni.

Összességében elmondható, hogy a GNH-re vonatkozó, rendszeres felméréseken és adatelemzéseken alapuló, kvantitatív elemzés alkalmazása körülbelül egy évtizedes múltra tekint vissza. A felmérések sajnos nem longitudinálisak. Ha ugyanazt a nyolcezer, 15 év feletti válaszadóból álló csoportot követnénk nyomon, az valószínűleg mélyebb következtetések levonását tenné lehetővé, de a felmérést személyesen hozzájuk kötvé a kutatás demográfiaiilag nem lenne reprezentatív egy olyan országban, amely minden szempontból nagyon gyorsan változik. Az ideális utánkötés az lenne, ha a felmérésbe bevont nyolcezer főből ezret nyomon követnénk, amit a következő országos GNH felmérés során talán meg is fogunk tudni tenni.

A GNH-felmérés számtalan nem-monetáris változót gyűjt és dolgoz fel, néhány olyan pénzügyi adat mellett, mint például a jövedelem és a jövedelemhez kapcsolódó vagyon. A GNH mérőszámok nagyrészt mentesek az átlagolástól, az összehasonlítástól és az árakban történő értékeléstől, míg a GDP számításához szükséges nemzeti számlákban – az árak segítségével – mindent pénzben értékelnek. A nagyrészt kvalitatív, szubjektív adatokra támaszkodó megközelítésnek vannak problémái, de előnyei is. Az egyik előny az észlelési adatok vagy önbevallások használata, amelyeket nem befolyásolnak közvetlenül azok a politikai intézkedések, amelyek az árak és a jövedelmek ingadozását okozzák. Lord Mervyn King megjegyezte, hogy „A kapitalista gazdaság természeténél fogva monetizált gazdaság,” és „... egy monetizált gazdaság nagyon másképpen

viselkedik, mint a tankönyvi leírás szerinti piacgazdaság, amelyben háztartások és vállalkozások kereskednek egymással...⁴² Megjegyzi továbbá, hogy a bank- és pénzügyi szektor mint „a világ-gazdaság hatalmas szereplője”⁴³ különösen a mennyiségi lazítás, a spekuláció vagy a központi bankok kamatmeghatározása által az árak, a jövedelem és a vagyon értékeinek fő befolyásolója. Ezért azon tűnődöm, hogy az árak és a jövedelmek ingadozásaitól megtisztítva működő mérőszámok vajon hátrányt vagy előnyt jelentenek-e?

A GNH mérőszámai folyamatosan frissülnek a kérdőívek által előállított adatokkal. A GNH-felmérés kérdőíve 135 kérdésből áll, amit 18 demográfiai jellemzőre vonatkozó kérdés egészít ki. A 135 kérdésre 642 válasz adható, ami 642 változót jelent. A kérdésekből származó változók bontása a következő: 51 Likert-skálás változó, középen semleges; 53 szimmetria nélküli Likert típusú változó, 19 Cantril-létra válaszlehetőség-változó, 133 dichotóm változó, 33 feleletválasztós változó, 343 nyílt végű mennyiségi változó és 10 nyílt végű minőségi változó. A Likert-skálás változókra vonatkozó legtöbb kérdésére a kérdőívben ötfokozatú skálán kell válaszolni, mint például *nagyon elégedett, elégedett, középen a semleges sem elégedett, sem elégedetlen*, a másik végén pedig az *elégedetlen vagy nagyon elégedetlen* válaszlehetőségekkel. Megállapíthatjuk, hogy az ilyen típusú kérdésre egyenletes osztatú skálán adott válaszok szükségképpen egyenletes osztatú jelentéssort adnak, amely az egyhangú semlegesség pozíciója körül emelkedik és süllyed, vagy az átlag körül egyenlő mértékben emelkedik az alacsony intenzitástól a legmagasabbig, azzal a lehetőséggel, hogy a *nem tudom* válasz bármire vonatkozhat. A bhutániak hajlamosak a középű, semleges álláspontot választani, és a kérdezőbiztosokat fel kell készíteni arra, hogy ne fedjék fel azonnal ezt a válaszlehetőséget, egy kicsit hosszabb gondolkodásra készítve a válaszadókat. A bhutániak még a Likert típusú, skálánként növekvő intenzitású kérdéseknél is hajlamosak a középű lehetőséget választani. Az ötnél kevesebb értékű skála problémát okoz, mivel a válaszok a középű értéknél halmozódnak fel. Ráadásul a kevesebb skálaérték, bár a választást megkönnyíti, korlátozza a küszöbérték megállapítását. A küszöbértékek meghatározása, amely a GNH indexben minden változó esetében alapvető fontosságú, a skálák szélesebb spektruma nélkül durván leegyszerűsítetté válna.

Összesen 277 változót használunk fel a 33 indikátor és az egy számjegyű GNH összetett mutatójának a megalkotásához.⁴⁴ A GNH-felmérés során gyűjtött egyéb adatokat bivariáns és OLS regressziókban,⁴⁵ faktorelemzésben, ANOVA és leíró elemzésekben használjuk fel, hogy jobban megértsük a változók közötti kapcsolatot, ami segíthet a fejlesztési és szakpolitikai programok megfogalmazásában. A GNH indikátorok kialakításához nem használt adatok ugyanakkor hasznosak a valóság tágabb értelmezésében és a közpolitikai programok kialakításában. Ez az adatarchívum a jövőben a tudományos kutatások számára is használható lesz. A múltra vonatkozó

42 King 2017: 42.

43 King 2017: 92. Lásd Miegel, M. 2012. *Exit: Wohlstand ohne Wachstum*. Berlin: Ullstein. Miegel radikálisabban fogalmaz, szerinte a fenntarthatóságot a kapitalizmus nem tudja megvalósítani, mert az annak középpontjában álló bankrendszer folyamatos növekedést igényel. Köszönöm Marieke Wulfnak, hogy németből lefordította a könyv vonatkozó részeit.

44 A GNH indexben szereplő változók száma attól függ, hogyan számolják őket. Ha például az öt dimenzióra vonatkozó elégedettséget összesítik és ezt jelentik le, akkor az egyetlen változónak számít. Hasonlóképpen, ha a 12 Általános Egészségügyi Kérdőív pontszámait összeadjuk és a részösszeggel számolunk, az is egyetlen változónak számít. Ezzel a számolási módszerrel a GNH index 130 változót használ. A 277-es szám úgy jön ki, hogy az aggregált változókat visszabontjuk az egyes változók szintjére. Egyébként, ha valaki tökéletes pontszámot érne el a GNH indexben, akkor a 277 változóból 277 eredményt érne el.

45 Legkisebb négyzetek módszere (*Ordinary Least Squares, OLS*) – a ford.

adatbázis létrehozása kulcsfontosságú, hiszen a tanulmányok számos esetben nem közvetlenül a jelenről vagy a jövőről szólnak, hanem a múltról, ami viszont segíti a jövőre vonatkozó elképzeléseink kialakítását.

A szerencsés véletlennek köszönhető a találkozásom Sabina Alkire-rel, ami oda vezetett, hogy 2008 után átváltottunk a GNH értékelésben az Alkire-Foster⁴⁶ összevonási módszerre.⁴⁷ Ennek a módszernek az egyik megkülönböztető előnye, hogy az összevonást az adattípusok széles skáláján lehetővé teszi, amellyel az indikátorok hierarchiába rendezhetők. A GNH indikátorok adatai, ahogy említettük, számos formában állnak rendelkezésre, például Likert-skála, Likert típusú skála, mennyiségi adat, dichotóm érték és Cantril-létra.

A GNH indikátorokban központi szerepet játszik az egyes változók tekintetében az egyének által elért küszöbérték fogalma. Amint az egyén átlép egy küszöbértéket, amely az adott változó tekintetében egy elért szintet jelez, akkor teljesíti a boldogságot meghatározó adott feltételt. Egy változó tekintetében a küszöbérték alkalmazásánál az egyénhez az '1' számot rendelik, ha átlépi az adott küszöbértéket, és a '0' számot, ha nem. Az értékek dichotomizálása lehetővé teszi az olyan aritmetikai műveletek elvégzését, mint például az összeadás, a súlyozás vagy az arányszámítás. A módszer így nem almat hasonlít össze körtével, és az eljárás mind a kategorikus, mind a numerikus adatokat átalakítja.⁴⁸

A küszöbérték eszméje szorosan kapcsolódik a fenntartható és az egyének között jól megoszoló boldogság gondolatához. Lehet, hogy meglepően és furcsán hangzik, de ha az egyén átlép egy bizonyos számú küszöbértéket, akkor úgy tekintik, hogy ő már rendelkezik a boldogság okaival és feltételeivel, ezért a továbbiakban nem vonják be az index további részeinek vizsgálatába. A GNH index olyan közpolitikai kialakítására irányul, amelyek azokat támogatják, akik alulteljesítenek a küszöbértékek elérésében és ezért a boldogtalan emberek közé sorolják őket. Azzal, hogy a küszöbértéket átlépőket kizárjuk a további számításokból, a módszer azt üzeni a politikai döntéshozóknak, hogy a közpolitikai beavatkozás a boldog emberek esetében már nem prioritás, mivel ők már elérték a boldogságot, és a sorsuk immár a saját kezükben van. A GNH index által ösztönzött szakpolitikai beavatkozások elsősorban azokat érintik, akik bizonyos változók tekintetében nem érték el a küszöbértéket, így céljuk a méltányosság előmozdítása.

Szorosan kapcsolódva ahhoz a küszöbértékhez, amely a lakosságot két részre - a boldogság különböző feltételeit elérőkre és az azokat még el nem érőkre - osztja, az Alkire-Foster módszer másik pozitív tulajdonsága, hogy a korábban említettek szerint képes az elért eredmények számát aggregálni, és így a szubjektív és objektív adatokat a mutatók hierarchiájába tudja kombinálni, mielőtt azokat egy skálán elhelyezhető, egyetlen számmal rendelkező indexbe integrálná. A skálára helyezhető számnak megvan az az előnye, hogy a vizsgált folyamatok általános ütemét és irányát közvetíti, ugyanakkor „köznapi nyelven” viszonylag nehezen értelmezhető. De ugyanez a nehézség felmerül a GDP-vel és annak növekedési ütemével kapcsolatban is, amit csak a közgazdászok képesek értelmezni. A GDP-t azért fogadják el az emberek, mert már természetesnek veszik, és azért veszik természetesnek, mert elég régóta használják fő mutatóként, és mára társadalmilag elfogadottá vált.

46 Lásd még CBS & GNHR 2016: 57-58.

47 Alkire & Foster 2011: 289-314.

48 Egyesek még mindig kételkednek abban, hogy egy nominális változót kétértékű számmá lehet-e alakítani, azért, hogy számításokat végezzünk vele, de egy nominális változón is lehet érvényesen aritmetikai számításokat végezni, amikor az '1' vagy a '0' számot rendeljük hozzá.

A jelentős mennyiségű 277 változót 33 indikátorra alakítjuk, amelyekből nagyjából négy-négy vonatkozik a GNH kilenc dimenziójára. Mind a 33 indikátor összevont szám, és átlagosan nyolc változóból számítjuk ki. Vegyük példának a pszichológiai jóllét dimenzió indikátorát, amelynek négy részdimenzióján négy indikátora van. Egy változónak az alkotó részdimenzió indikátora-ként való alkalmasságát faktorelemzéssel (főkomponens-elemzéssel) döntjük el. A „pszichológiai jóllét vagy lelki egyensúly” dimenzió indikátora például tovább bontható négy részdimenzió indikátorra, az étellel való elégedettség, a pozitív érzelmek, a negatív érzelmek és a spiritualitás megélése indikátoraira. Mind a négy részdimenzió indikátora több változót tartalmaz. A pszichológiai jóllét dimenzió egyik részdimenziójának indikátora például a „pozitív érzelmek,” amely az együttérzés, a nagylelkűség, a belső nyugalom, a megbocsátás és az elégedettség terén elért eredmények összessége. A „negatív érzelmek” részindikátora a harag, a féltékenység, a félelem, az aggodalom és a szomorúság paramétereiből tevődik össze. A „spiritualitás megélése” részindikátor pedig az önbevallás szerinti spiritualitás szintjéből, az imák recitálása és a meditáció gyakorlásából, valamint a *karma* tanításának mindennapi tevékenységek során való figyelembevételéből áll össze.⁴⁹ Az összes részindikátort súlyozzák és '1' értékke vonják össze őket, és mind a kilenc dimenziót ugyanígy súlyozzák. Így a pozitív érzelmek részdimenzió indikátora 17%-os súlyt, az étellel való elégedettség részdimenzió indikátora 33%-os súlyt, a negatív érzelmek részdimenzió indikátora 17%-os súlyt, a spiritualitás megélése részdimenzió indikátora pedig 33%-os súlyt kap. A pszichológiai jóllét dimenzió négy részdimenzió indikátorának összesített súlya tehát 100%. Hasonló a helyzet a „közösségi vitalitás” dimenzió indikátora esetében, ahol az egyén pontszáma az adott dimenzióban elért eredményeinek a súlyozott összege, figyelembe véve, hogy az idő és pénz adományozás részindikátor 30%-os súlyú, a biztonságérzet részindikátor 30%-os súlyú, a közösségi kölcsönösségi kapcsolat részindikátor 20%-os súlyú, és a család részindikátor 20%-os súlyú. A négy részindikátor összege így szintén 100%. Ahogy korábban említettük, minden egyes részindikátor több változót tömörít. Ugyan a súlyozást eddig a részindikátorok szintjén említettem, ez számítási szempontból egyenértékű azzal, hogy a GNH index minden egyes változójához súlyokat rendelünk. Általában az objektív változókhoz nagyobb súlyokat rendelünk, mint a szubjektív változókhoz.

Mielőtt a 277 súlyozott változó aggregálásával kiszámítanánk a GNH indexet, van még egy küszöbérték-szint, amely az index szerkezeti részét képezi. Hány változó esetén kell az egyénnek átlépnie a küszöbértéket ahhoz, hogy boldognak tekintsük? Feltételezzük, hogy az egyén boldogsága és jólléte az élete során monoton növekszik, és egy változó magasabb értékét előnyben részesíti a változó alacsonyabb értékével szemben. Ugyanakkor nem mindenki részesíti előnyben, ha egy változóból végtelen mennyiség áll a rendelkezésére, ahogy arra az első küszöbérték alkalmazása utal. Ha az egyén átlépi az első küszöbértéket egy változó tekintetében, az sokkal inkább jelenti az elégségesség, semmint a kielégülés elérését. A GNH index alapján, ha valaki a változók 50-65%-ában eléri a küszöbértéket, akkor már boldognak tekinthető. Ha 66%-76%-ot sikerül elérnie, akkor rendkívül boldog, és végül, ha a változók 77%-át vagy annál többet megvalósít, akkor mélységesen boldog. Akik 50%-nál kevesebb változó esetében érik el a küszöbértéket,

49 A *karma* fogalmát legjobban Herschock 2006: 24 határozza meg. A *karma* a korábbi értékek-szándékok-cselekvések eredménye, de ezek egyben lehetőségek is a jelen helyzetben. „A karmikus lehetőségeknek három nagyobb típusa van. Először is lehetőségünk van nem cselekedni, a létező jelen kialakulásához vezető értékek-szándékok-cselekvések ellenére. Másodszor, lehetőségünk van egy meglévő *karma* vagy érték-szándék-cselekvésminta megerősítésére. Végül pedig lehetőségünk van olyan *karma* kifejllesztésére vagy improvizálására, amely egy újfajta kapcsolathoz vezet.”

boldogtalannak minősülnek. A boldogság fokozatait tekintve a legtöbben a két középső sávban helyezkednek el. A boldogtalanok és a mélységesen boldogok a népesség mindössze 8%-át teszik ki. Rájuk később még visszatérek.

Szeretném hangsúlyozni, hogy a GNH index maximalizálása a kormányzat politikai döntéseivel nem lehetséges, mert egyetlen állami intézmény sem gondolhatja, hogy 277 változóval mechanikusan dolgozhat, mint a Jeremy Bentham által elképzelt „felvilágosult diktátor,” aki egy közösség összhasznosságát igyekszik maximalizálni.⁵⁰ Egyetlen kormány sem diktálhat, főleg olyan változók tekintetében, amelyek nagyon is kívül esnek a hatókörén, és inkább a szokások, az interperszonális kapcsolatok, a hiedelmek és a mindennapi gyakorlat körébe esnek, amelyek alakítására az emberek joggal formálnak igényt. Mégis, a boldogságra törekvő emberek és nem-emberi lények (pl. állatok) preferenciáit a kormányzat közpolitikai lépésekkel közvetve befolyásolhatja. Ezen túlmenően számos olyan terület létezik, amely közvetlen közpolitikai beavatkozás tárgya lehet.

A GNH index fontos jellemzője, hogy bármely alacsonyabb területi és demográfiai szintre lebontható. Ez lehetővé teszi, hogy a szakpolitikusok, a megfelelő közpolitikai beavatkozás céljaként bármely népeségi vagy területi csoportot meghatározhassanak. A szétbonthatóság azért előnyös, mert egymástól független részindikátorokat lehet kidolgozni, miközben egy fő index is létrehozunk, amelyet az egyes részindikátorok relatív teljesítménye vezérel. Az aggregálási módszer rugalmasan részekre bontható vagy kiterjeszthető, így a GNH index bármely, számunkra érdekes alkotóeleméről igen részletes képet kaphatunk. Valójában az index az összes változó és egyéni válaszadó szintjéig lebontható. Lehetővé teszi például, hogy egyes változók, demográfiai csoportok vagy területi egységek szintjén értékeljük az időbeli változásokat. Ez analóg a GDP gazdasági ágazatokra vonatkozó összetételével, de az összefüggések a GNH index esetén nem egy, hanem több dimenzióban tárhatók fel. Mint minden eszköz, a GNH sem mentes bizonyos hátrányoktól, és ezek helyes megértése segít pontosítani a helyét és a szerepét.⁵¹

A GNH indikátorok egyfajta érzékelők és lencsék: a kívánt mélységi szintre engedve felvételeket nyújthatnak számunkra az ország állapotáról. Az emberek önbevallása és percepciói alapján az index képet alkot az egyéni szinttől egészen a társadalomig. Végeredményben a GNH index elméletileg alkalmasabb az egyéni, mint a kollektív boldogság vizsgálatára. Egy olyan eszköz, amely lehetővé teszi egyrészt a boldogság népességen belüli eloszlásának, másrészt az egyén boldogságához hozzájáruló tényezők eloszlásának elemzését.

Nagyon örülök, hogy ma James Fostert is a körünkben üdvözölhetjük, aki a találkozó kedvéért még az Atlanti-óceánon is átkelt, és aki karrierjét a dekompozíciós mérési módszerek kifejlesztésének, vizsgálatának és használatának szentelte. Nagyon várom a hozzászólását.

A GNH indexek hivatalos alkalmazása

Közjavakba történő beruházások esetén az értékelést hagyományosan költség-haszon elemzéssel végzik.⁵² Üzleti beruházásoknál természetesen a megtérülési rátát és más pénzügyi elemzéseket is

50 Sen 2003: 65-118.

51 Dotter & Klasen 2017. Az Alkire-Foster módszertannal kapcsolatos észrevételek egy része a háztartás mint mérési egység használatából ered. A GNH index az egyént tekintő mérési egységnek.

52 Mishan 1971.

használnak. Az SWB kutatások eredményeként egyes közösségi beruházások értékelésénél az ún. „élettel való elégedettség megközelítést” (*Life Satisfaction Approach*) használják.⁵³ Az Egyesült Arab Emírségek boldogságalapú költség-hatékonyági és költség-haszon elemzésekre tett javaslatot.⁵⁴ A bhutáni GNH indikátorokat különböző módon alkalmazzák az ország közigazgatásában.

A GNH indexet, valamint néhány dimenziójának indikátorait és részindikátorait közvetlenül használják az ötéves tervezésben olyan viszonyítási pontokként, amelyekhez képest tovább lehet fejlődni. Országos szinten az ötéves terv a nemzeti célok és a kulcsfontosságú eredmény-mutatók alapján készül. A jelenlegi tervben 17 célértéket olyan GNH indikátorokból vezettek le, mint a mentális egészség, a közbiztonság, a közösségi élet, az egyéni készségek, a politikai részvétel, az alapvető jogok, a szubjektív jóllét, az értékek, a vagyon, a jövedelem, és a lakhatás (3. MELLÉKLET). Az összesített GNH index pedig egy általános országos állapotot mutat.

A GNH indexet kritériumként is használják a költségvetés elosztásakor a helyi önkormányzatok között. A bhutáni önkormányzati rendszerben húsz megye és négy városi önkormányzat van a közigazgatás középső szintjén, valamint 205 járás (*gewog*) a közigazgatás alsó szintjén.⁵⁵ Ezen önkormányzatoknál a GNH index súlya a járások esetében 10%, a települések és a megyék esetében 15%. Felvetődhet a kérdés, hogy miért ilyen alacsony a helyi önkormányzatok GNH indexének a súlya, amikor a költségvetés elosztásáról van szó? A tizennégyből nyolc kritérium már szerepel a GNH indexben összesített 277 változó között, és ez a nyolc kritérium kiemelt szerepet kap a forráselosztási képletben, hogy az önkormányzatok, amelyek hátrányos feltételekkel küzdenek - például a vízellátás, a szennyvízelvezetés vagy a költséges teherszállítás területén - segítséget kapjanak fejlesztési céljaik finanszírozására (4. MELLÉKLET).

A központi kormányzat szakpolitikáit a GNH közpolitikai szűrőrendszerén keresztül alakítjuk ki. Mindez egy olyan folyamat szerint zajlik, amely 2008-ban indult és 2015-ben lett továbbfejlesztve, és amely 22 GNH-ből átvett kritériummal dolgozik.⁵⁶ Eddig 22 szakpolitikai tervezetből 15-öt hagytak jóvá úgy, hogy többségük a közpolitikai átvilágítás során valamilyen mértékben

53 Leuchinger 2009.

54 UAE National Program for Happiness and Positivity: 81-87.

55 Gross National Happiness Commission [GNHC] 2018. Lásd még Karma Ura. 2018. *New local government allocation formula*. (kiadatlan tanulmány). A jelenlegi ötéves terv teljes költségvetésének 43%-a jut a helyi önkormányzatoknak. A forráselosztási képlet, amelyet a jelenlegi ötéves terv 43%-ára terveztünk, 14 súlyozott kritériumot tartalmaz, amelyek nem korrelálnak egymással. A korábbi elosztási képlet a korrelált változóknak adott magas súlyoktól szenvedett, amelyek nagy szórással és variációk együtthatóval rendelkeztek. Ezek a következők voltak: (1) statikus földrajzi területek, (2) népesség, (3) szegénységi ráta, amely 2017-ben gyorsan 7%-ra csökkent, és (4) szállítási költségindex. Ezenkívül néhány változó, mint például a népesség és a szegénységi ráta erősen korreláltak, és kétszeresen is előnyben részesített egy-egy önkormányzatot. A régi képlet a nem dinamikus változóknak, például a lakatlan földterületek is túlzott szerepet adott. Az újonnan elfogadott, adott esetben megfordított kritériumok a következők: főúttól való gyalogtávolság (5%); áruszállítási költségindex (15%); szegénység (5%); iskolából kimaradó 6-14 éves gyermekek (5%); az egy főre jutó jövedelem inverze (5%); öt éves kor alatti gyermekek halálózási rátája (5%); betegségben töltött napok száma (5%); megbízhatatlan vízellátás (7%); nem megfelelő higiénés feltételek (3%); nem öntözött földterületek, hektárban (5%); teraszos művelésű, öntözött területek, hektárban (5%); állatállomány (5%), népsűrűség (15%) és GNH index (10%). Megjegyzendő, hogy a szegénység nagyon kis súlyt képvisel, mivel a szegénység előfordulási aránya 7%-ra csökkent. A felsorolt mutatók nem korrelálnak egymással. Az új képlet a robusztusság és érzékenység szempontjából a 205 járásra vonatkozó 2017-es népszámlálási adatok felhasználásával teszteltük. A változók kiválasztása azon programokon alapult, amelyeket az önkormányzatoknak a saját illetékességük területén az alacsony teljesítményükkel kapcsolatos konkrét körülmények kezelésére kellett végrehajtaniuk.

56 Lásd: A miniszterelnöki kabinet titkársága. *Protocol for Policy Formulation*. 2015.03.15. (kiadatlan anyag)

módosult. Nemrégiben az Egyesült Arab Emírségek is szakpolitikai szűrőrendszert vezetett be, amelyben hat boldogságra ható tényező hatását értékeli.⁵⁷

További példaként említeném, hogy a GNH indexet egy jelentős vidéki kertészeti program értékelésére is használták.⁵⁸ A projekt célja negyven különböző gyümölcs- és zöldségfajta termesztése volt 877 hektáron, 64 kedvezményezett gazdálkodó háztartás bevonásával. A hatástanulmány a GNH mind a kilenc dimenziójában hajlampont-egyeztetés módszert (*Propensity Score Matching*) alkalmazott a projekt hatásának értékelésére a kedvezményezettek és a nem kedvezményezettek szempontjából.

Van egy ötödik példa, ahol a GNH alkalmazása folyamatban van. A vállalatok számára GNH tanúsítványt dolgoztunk ki, amely az üzleti vállalkozások értékelési keretrendszerét képezi. A tesztelési időszak után, a tanúsítvány alkalmazása a bhutáni állami vállalatoknál 2019-ben kezdődik (ez a kezdeményezés végül 2021-ben valósult meg – *a ford.*). Emellett a Bhutan National Law Institute (Bhutáni Nemzeti Jog Intézet) azzal az alapvetően új jogértelmezési kérdéssel kezdett foglalkozni, hogy milyen következményekkel járna a jogi alapelvekben, ha a boldogsághoz való jog alapjoggá válna, és hogyan változna az igazságszolgáltatás, ha sarokköve a boldogság lenne?

Most eltekintenek a GNH olyan különféle és szétszórta zajló alkalmazásainak a bemutatásától, amelyeket nehéz felmérni. Ide tartozik a GNH megjelenése és a róla folytatott diskurzus a médiában és a politikai kampányokban, tantárgyi bevezetése a tudományos életbe és az iskolákba, éber tudatosság (mindfulness) tanfolyamok a közszolgálatban és az állami vállalatoknál, alkalmazása projektértékelési eszközként vagy fontos társadalmi ügyek tudatosításának a módszereként a közösségi akciókban és más területeken. Más szóval, a GNH egy olyan dinamikusan változó társadalomban keresi a helyét, ahol mindenféle elképzelés nyíltan vagy rejtetten verseng egymással.

Mindemellett a megfelelő programok kidolgozásához a fontos változók közötti ok-okozati összefüggés jobb megértésére van szükség, annál mélyebben, mint amire jelenleg képesek vagyunk. Nem ismerjük teljes mértékben, hogy milyenek a kilenc dimenzió közötti és a kilenc dimenzió belüli helyettesítési hatások. Mennyit lehet az egyik dimenzióban feladni egy másik javára, hogy ugyanazt a jólléti szintet érjük el? Az átfogó élet-értékelés lehet az egyik út ezen átváltási (*trade-off*) súlyok megállapítására.

Most szeretnék bepillantást nyújtani a GNH index 2010 és 2015 közötti változásaira. Bhutánban az egészség, az oktatáshoz való hozzáférés, a kulturális sokszínűség, az életszínvonal, az ökológiai gazdagság és ellenállóképesség, a személyes időbeosztás és a jó kormányzás dimenzióiban javult a teljesítmény ebben az időszakban, és így összességében javult a GNH index. Az indexszám maga azonban csak kis mértékben nőtt: 2010-ben 0,743 volt az értéke, amely 2015-ben 0,756-ra emelkedett. Az öt évre vetített különbség mindössze 0,013, ami öt év alatt 1,7%-os, azaz évi 0,35%-os növekedést sugall. Ezek a tízed százaléknyi változások nem igazán alkalmasak arra, hogy a címlapokra kerüljenek és közfigyelmet kapjanak. Nem minden dimenzióban figyelhető meg javulás, és ezek ellensúlyozzák más dimenziók eredményeit. A lassú változási ütem a nagy számú, 277 változó következménye is, amelyek közül néhány visszaesik az általános javulás során. Amint azt az előadás elején említettem, egy átfogó index nem feltétlenül takarékos. Egy olyan átfogó mutató, mint a GNH figyelembe veszi a társadalmi komplexitást, ahelyett, hogy arra sarkallna bennünket, hogy végső győzelmet hirdessünk olyan területeken, ahol éppen jól állunk.

57 UAE National Program for Happiness and Positivity 2017: 77-80.

58 Phuntsho 2017.

Az életszínvonal, amely a lakhatást, a háztartások vagyonát és jövedelmét méri⁵⁹, a GNH leggyorsabban javuló dimenziója volt Bhutánban. 2010 és 2015 között itt volt a legnagyobb a pozitív változás mértéke.⁶⁰ Ugyanakkor önmagában nem tudja fellendíteni a GNH indexet, mivel súlya csak egy a kilenchez. Az, hogy nagyobb súllyal essen-e latba, vitatott kérdés. Az életszínvonal a GNH indexben csak egy kilenced súlyt kap, míg a jövedelem egyharmados súlyt képvisel a Human Development Index-ben. Bármilyen súlyozás alapvető módszertani problémája az, hogy a súlyok meghatározásának kérdésében a preferenciák, választások, kimenetek és értékek egymással összefüggő kérdései vannak jelen.⁶¹ Úgy is gondolhatunk az egyenlő súlyozású tartományokra, mint a szükséges javak halmazára, amelyek növelhetik a boldogság elérésének a valószínűségét. Ily módon a súlyok kijelölése ösztönös, és a figyelmet a legfontosabb elérni kívánt eredményekre összpontosítja.

A GNH index időbeli változásai

Mivel nincs időnk mind a kilenc dimenziót elemezni, ezért a GNH mérésének két, kissé szokatlan részével szeretnék foglalkozni, nevezetesen a közösségi vitalitással és a pszichológiai jólléttel, amely kifejezi a káros stresszt. Míg a GNH kilenc dimenziójából hétben előrelépés történt Bhutánban, addig ez a két dimenzió nem mutatott túl jó teljesítményt 2010 és 2015 között. E két gyengébben teljesítő dimenzióra való összpontosításom azzal a kockázattal jár, hogy a GNH általános csökkenésének benyomását keltem, pedig éppen ellenkezőleg, összességében javulás tapasztalható. Azért szeretnék mégis erről a kettőről beszélni, mert általános jelentőségük van. Emellett röviden szeretnék beszélni a magától értetődően személyes időbeosztás dimenziójáról, amelyen belül a szabadidős vagy nem a munkához kötődő tevékenységek kategóriája jelentős változásokat mutat.

A közösségi vitalitás dimenzió indikátora valamelyest csökkent. A következő értékek romlottak: a közösséghez való tartozás érzése, a szomszédok iránti bizalom (nagyreszt a megosztó országos politika miatt), a biztonságérzet, a pénz- és időadományozás, valamint a családra vonatkozó mutató. A pszichológiai jóllét dimenziójában a pozitív érzelmek és az étellel való elégedettség értékei javuló tendenciát mutattak. A pszichológiai jóllét egyéb összetevői, mint a spiritualitás megélése és a *karma* figyelembevétel a mindennapi cselekvésben, enyhe csökkenést mutattak. Emellett az imák recitálása és a meditáció gyakorisága is csökkent. 2015-ben a bhutániaknak mindössze 7%-a mediterrán legalább naponta egyszer, és az emberek 59%-a imádkozott legalább

59 A GNH életszínvonal dimenziójának statisztikái a háztartások rendelkezésére álló jövedelmére, a háztartási árúk és eszközök, például házak, családi földtulajdon és állatállomány, valamint a szolgáltatások, például az áram és a víz megfelelőségére vonatkozó információkat tartalmazza. A háztartások jövedelme és fogyasztása azonban nem tükrözi az olyan ingyenes szolgáltatásokat, mint a víz, vagy az évi száz egységnyi villamos energia, vagy az egészségügy és az oktatás. Ez az egyetlen olyan statisztika, amely a vagyon mérlegét mutatja, és potenciálisan meg tudja mutatni, hogy ki ad el jakot ahhoz, hogy egy ugyanolyan értékű amerikai csigás fűt vásároljon a bambusz fű helyett, és ki fektet nyugati kanapéba és tévékészülékbe, miközben egy szobát drága oltárral, tele szobrokkal és más hitéleti tárgyakkal szerel fel, talán azért, hogy legyőzze a tévézés okozta szellemi figyelemelterelést.

60 Nem tudjuk megmagyarázni az egészséges napok számának növekedését, miközben az önbevallás szerinti egészségi állapot romlik, ami ellentmondásnak tűnik. A jó kormányzás területén a szolgáltatásnyújtás objektív javulását szintén ellensúlyozta a kormány teljesítményének érzékelése, mivel az utóbbit a pártpolitikai nézetek színezték.

61 Sen 2003: 261-349.

naponta egyszer. Mi a jelentősége a változásoknak a közösségi vitalitás, a pszichológiai jóllét és az időbeosztás területén? Hadd próbáljam meg ezeket szemléltetni az időbeosztással kezdve.

Megvizsgálhatjuk a szabadidős tevékenységek változásait a 2010 és 2015 közötti időszakban Bhutánban, hogy lássuk, milyen hatással vannak a 24 órás időmérlegre.⁶² A szabadidő operatív meghatározása magában foglalja a kulturális tevékenységekre, a társas együttlétre, a közösségi eseményekre, a szórakozásra, a sportra és a tömegmédiá fogyasztására fordított időt. A szabadidő eltöltésére fordított teljes idő országos átlaga napi 3 óra 24 perc volt.⁶³ Kevesebb szabadidővel rendelkeznek a nők (29 perccel), a házások (25 perccel), az írástudatlanok (20 perccel), a vidékiek (36 perccel), a többgyermekes családok, az alacsonyabb jövedelműek és a foglalkoztatottak. A vállalkozók, főként az informális szektorban dolgozó kiskereskedők rendelkeznek a legkevesebb szabadidővel. Azok, akiknek a munka és a magánélet egyensúlyban van és a családi életükkel elégedettek, valamint azok, akik a közösségükben biztonságban érzik magukat, több szabadidővel rendelkeznek. A fogyasztással élők szintén - nagyjából napi 13 perccel - több szabadidővel rendelkeznek (5. MELLÉKLET).

Öt év alatt az időfelhasználás átrendeződött: a személyes higiéniáról (-8 perc), a pihenésről (-7 perc), az evésről (-5 perc), a zenehallgatásról (-3 perc), a főzésről (-1 perc) és a testmozgásról (-1 perc) eltolódott a találkozókön való részvétel (+1 perc), az internetezés (+1 perc), a buddhista tanítások hallgatása (+1 perc), a buddhista kegyhelyek látogatása (+2 perc), a mosás (+2 perc), az imádkozás (+4 perc), a takarítás és karbantartás (+4 perc), és a tévénézés (+23 perc) felé. A fenti kategóriák országos átlagait számolva ötéves időtávban a napi időfelhasználás változásai az egyes tevékenységekben elenyészők, plusz-mínusz 1-8 percet jelentenek, kivéve a tévénézést. A szabadidős tevékenységek közül a tévénézésre fordított idő nőtt a legnagyobb mértékben az elmúlt öt év során, mintegy 23 perccel más tevékenységek rovására. A tévénézésre fordított idő a teljes lakosságot tekintve 17%-kal nőtt az elmúlt öt évben. A boldogság szempontjából ez a tendencia komoly aggodalomra adhat okot. A legnagyobb csökkenést a személyes higiéniára fordított idő mutatja, körülbelül nyolc perccel, de ez nem biztos, hogy minőségi veszteség. A személyes higiéniára fordított idő az új higiéniai létesítmények kényelme és közelsége miatt csökkenhetett.

Mivel a munkavégzés a GDP vagy a jövedelem szerves részét képezi, felmerülhet a kérdés, hogy az időbeosztás miért kap csak egykilenced súlyt a GNH indexben. A munka mellett az alvás és a nem munkával töltött vagy szabad idő alkotja a nap 24 óráját. A nem munka- vagy szabadidő esetében döntő fontosságú, hogy megéljük a boldogságot, és „átéljük, hogy boldogok vagyunk”.⁶⁴ Legalább hét óra frissítő, mély alvás, amely javítja a hangulatunkat, természetesen elengedhetetlen. Hiányosság, hogy az alvást és a szabadidőt nem egymástól függetlenül értékeljük, ám a GNH-ben egy kilenced súlyt kapnak.

A 2015-ös GNH felmérés személyes időbeosztási adatait használtuk fel a családon és a közösségen belül nyújtott, nem fizetett szolgáltatások pénzbeli értékének a meghatározására. A GDP

62 Vidéken azonban az emberek nem mindig rendelkeznek órával, és még ha van is nekik, a tevékenységek időpontjának felidézése nem teljesen megbízható. A hibák szűkítésének egyik módja, hogy tíz percenként kérdezzük le a tevékenységek változásait.

63 CBS & GNHR 2016: 135-169. A 2015-ös GNH felmérés alapján becsült időfelhasználásról ad áttekintést. A szabadidőn belüli tevékenységek időtartamának változásait azonban ezen előadás céljaira a 2010-es és 2015-ös GNH felmérés adataiból becsültük meg.

64 Zimbardo & Boyd 1999: 260.

számításból ezek a nem-monetizált szolgáltatások kimaradnak, és ez alulbecsléshez vezet a jómód és a jóllét jóllét tekintetében, valamint a háztartási munka terén.⁶⁵

A nem fizetett munka mindhárom kategóriájának, azaz a háztartási munkának, a rászorulóknak gondozásának, valamint az önkéntes és közösségi munkának a teljes pénzbeli értéke a becslések szerint kb. 33,12 milliárd BTN (bhutáni ngultrum, kb. 414 millió USD – *a ford.*) volt, ami 2015-ben a GDP mintegy 25%-a volt. Ebből a szempontból indokoltnak tűnik, hogy a GNH indexben a közösségi vitalitásnak egykilenced súlyt adjunk. A térítésmentes munka segít a rászorulókon, megújítja a kölcsönösség kötelekeit, és általában véve erősíti a társadalmat.

Mivel a fizetetlen gondozási és háztartási munkákat túlnyomórészt nők végzik, a nők részese-dése a fizetetlen munkák pénzbeli értékéből messze meghaladja a férfiakét. A nők fizetetlen munkájának pénzbeli értéke 2015-ben a GDP mintegy 18,3%-át tette ki, míg a férfiaké csak a GDP mintegy 6,8%-át. Az idősek, betegek és fiatalok nem fizetett gondozásának értéke a GDP mintegy 3,4%-át tette ki.

A GDP számításnál használt nemzeti számlák keretrendszere figyelembe veszi a tárgyiasult tőke értékcsökkenését. A társadalmi tőke vagy a közösségi vitalitás elhasználódásának mérését azonban, részben technikai nehézségek miatt, elhanyagolják. Pedig a szociális kapcsolatokra vonatkozó statisztikák javítása nyilvánvalóan fontos, hiszen meglétük mindenki számára előnyös, és a társadalmi tőke kimerülése komoly negatív hatással jár. Testi tünetekben, gyulladások, magas vérnyomás, sőt depresszió formájában is megnyilvánulhat, mert a valahová tartozás, a kommunikáció, a megértés és a részvétel iránti mély vágyunk beteljesülése elmarad. Az emberi szenvedés szomatikus és fizikai, társadalmi és személyes jellegű határai elmosódnak, lévén ezek erősen összefüggenek egymással. Nagy hiba az enyhítésüket az orvostudomány módszereire bízni. A GNH adatsoron belül az öngyilkossági gondolatok és a GHQ-val⁶⁶ mérhető súlyos pszichológiai stressz nagymértékben korrelálnak egymással. A GHQ-val mért stressz, akár csak az SWB, U-görbe alakú kapcsolatot mutat az életkorral. Az OLS-regresszió 95%-os konfidenciaintervallumon azt mutatja, hogy a stressz megtapasztalása összefügg a női, vidéki, elvált és özvegyi státusszal, és fordítottan függ össze az egészséges napok számával, az önbevallás szerinti egészségi állapottal, a jövedelmi és pénzügyi biztonsággal, valamint a belső nyugalommal. A stressz pozitívan korrelál a haraggal (6. MELLÉKLET).

Elkülönülve a súlyos pszichológiai stressztől, amelyet a bhutániak 3%-a érez,⁶⁷ az egyén társadalmi elszigeteltségének egyik mutatója a magányosság. Bhutánban a társadalmi elszigeteltség

65 Hayward & Colman 2012, akik kiszámították, hogy átlagosan minden bhutáni évente 9,47 napot tölt önkéntes munkával. Az időfelhasználás szempontjából, a „tegnapi 24 óra” felidézése módszer alapján, ezt az egész évre felsorozva, a 15 év felettiek egy év alatt mintegy 12,6 millió órát töltöttek önkéntes tevékenységgel. Ennek gazdasági értéke a becslések szerint 350,5 millió BTN, azaz 2010-es árfolyamon számolva 7 millió USD, 165 BTN/nap általános bérezéssel számolva. Ezek a becslések azonban erősen alulbecsültnek bizonyultak, mivel csak a nem fizetett közösségi munkára vagy szolgáltatásokra fordított időt vették figyelembe, és a feltételezett bér a piaci ár alatt volt. A 15 éves vagy annál idősebb személyek által végzett, nem fizetett háztartási, gondozási és önkéntes munkák pénzbeli értékének felülvizsgált becslését a következő képlettel számították ki: $V = \sum_{i=1}^N N_j = \sum_{i=1}^N P_i T_{ij} W_j$ $V = A$ háztartási, gondozási és önkéntes munkák éves pénzbeli értéke; $N =$ Mintavétel mérete; $M = A$ háztartási, gondozási és önkéntes munkák száma; $P_i =$ Mintavételi súly a teljes célcsoportra való extrapoláláshoz.

$T_{ij} = A$ j tevékenységcsoportból a háztartásban végzett fizetetlen munkával töltött órák száma 24 óras időszakonként, az I egyénre éves szintre felskálázva; $W_j = A$ j csoportba tartozó szakfoglalkozások órábérére a $j=1$ általánosságban vett bért alkalmazó értékelések esetén

66 A General Health Questionnaire (GHQ), az Általános Egészségi Kérdőív 36 pontszámot tartalmaz.

67 CBS & GNHR 2016: 84.

elterjedtségének kiderítése iránti érdeklődésünk oda vezetett, hogy feltettünk egy egyszerű kérdést, hogy az emberek magányosnak érzik-e magukat vagy sem. Az eredmény értelmetlen lett, mert kiderült, hogy a dzongkha nyelven nem is létező „magány” szó - ami önmagában is elgondolkodtató - félrefordítása és félreértelmezése kisiklatta az erőfeszítéseinket.⁶⁸

Ugyanebben a népszámlálási adatfelvételben 118 647 főt, a háztartások vezetőit, kérdeztünk meg arról, hogy van-e elég barátjuk. Ez egy egyszerű kérdés, amelyet mindenki megértett és csak 12,3% mondta azt, hogy nincs sok barátja. A 95%-os konfidenciaintervallumon mondhatjuk, hogy több baráttal azok rendelkeznek, akik férfiak, inkább vidéki, mint városi lakosok, fiatalabbak, házások, írástudók, és azok, akik nem ellenséges viszonyok között élnek a közösségben (7. MELLÉKLET).

A magány egyszerre oka és következménye a kapcsolati kudarcoknak, amit gyakran azok elvesztése okoz, akikkel mély kapcsolatot áptunk. Azok, akik nem tudnak szabadulni a magány érzésétől, tehetetlennek érzik magukat a gondolatok és képek szorításában, amelyek visszatérő gondolatmintákban fogvatartják őket. Valószínűleg a veszteség *tényét*, amely például a halandóságunkból fakad, nem lehet megváltoztatni. Ilyenkor csak annyit tehetünk, hogy megváltoztatjuk a veszteség *jelentését*.

Az Egyesült Királyságban a pszichológiai jólétre irányuló erőfeszítések részeként a konzervatívok „magányügyi” minisztert neveztek ki. A kognitív viselkedésterápia (CBT) alkalmazása, az Oxford Mindfulness Centre megalapítása, a The Mindfulness Initiative, az angol összpárti parlamenti „mindfulness” csoport (UK Mindfulness All-Party Parliamentary Group) létrehozása mind azt jelzi, hogy az Egyesült Királyság közpolitikai döntéshozói körében elmozdulás történt a magány csökkentése és a társadalmi kapcsolatok erősítése felé, és a terület nagyobb teret és figyelmet kap.⁶⁹ Igazán örülök, hogy ez a konferencia a Samuel Centre of Social Connectednesszel együttműködésben valósul meg, akik a társadalmi elszigeteltség orvoslásának és az összetartozás globális kiépítésének a kreatív módjaira összpontosítanak.

Az emberek belső világát vizsgálva az érzelmek széles skáláját átfogó információkra van szükségünk, például az egy hónap alatt átélt szomorúság, szorongás, harag, félelem, féltékenység és önzés pillanatairól, valamint olyan pozitív érzelmekről, mint az együttérzés, az elégedettség,

68 A 2017-es népszámlálásba beillesztettünk egy egyszerű kérdést a háztartás vezetői számára, amelyben azt kérdeztük, hogy magányosnak érzik-e magukat vagy sem. Utólag teljesen meglepedtünk a „magány” szó esetleges félreértelmezéséről a dzongkha és a tshangla nyelvben. Később megtudtuk, hogy Bhután e két nyelvnek nincs megfelelő szava, ami jól mutatja, hogy milyen meglepő eredmények szülehetnek az átjárhatóság alábecsléséből. A magányhoz legközelebb álló szó a dzongkha nyelvben a *tonghaha* (*stong har har*), amely szó szerint az üresség érzését jelenti. A következő legközelebbi szó a dzongkha-ban a *bag mi chag* (*bag mi chags*), amely szó szerint azt jelenti, hogy „nem hozzászokni” a helyhez. Ez a kifejezés arra utal, hogy a hely, ahol van, nem válik otthonossá az ember számára. Egyik dzongkha szó sem képes teljesen megragadni a magányt. Egy nemrégiben megjelent dzongkha szótár a magányosságra egy új kifejezést alkotott, meglehetősen helytelenül: *cig pur skyo wa* (*gcigpu skyoba*), ami szó szerint azt jelenti, hogy boldogtalan egyedül. Az új dzongkha fordítás tautologikus, mert a magányosságot az egyedülléttel ismétli. A 118 647 válaszadó közül 30% válaszolta azt, hogy „igen,” magányosnak érzi magát, ami valószínűtlen és ellentmond minden más bizonyítéknak. Ugyanebben a felmérésben a 118 647 válaszadónak csak 12%-a mondta azt, hogy úgy érzi, nincs elég barátja. Ennek ellenére a magányosság okait logaritmikus-regresszió segítségével elemezték. Nyolc független változó közül 99%-os konfidenciaintervallumon a magányosság valószínűségének nagyobb köze van ahhoz, hogy valaki nő (5,6% pont), vidéki (4% pont), 20 év körüli fiatal (4% pont), mintha 75 éves, egyedülálló (11% pont), mint házast, konfliktusa van a közösség valamely tagjával, iskolázatlan (15%-pont), mint diplomás.

69 Bistro 2019.

a nagylelkűség, a megbocsátás és a belső nyugalom.⁷⁰ Azok, akik hetente néhányszor vagy akár naponta többször is átélnek negatív érzelmeket, hozzászoknak a boldogtalansághoz és a reményteljes, energiával teli, teljes élet hiányához.

A düh még az Egyesült Királyságban is politikai aktualitássá vált, mivel ez volt a Brexitre szavazók nagy részének - és nagy számú, az amerikai elnökválasztáson résztvevőnek - a meghatározó hangulata.⁷¹ A Gallup World Poll nyomon követte a düh és harag globális trendjeit, és méréseik alapján az elmúlt években a negatív érzelmek növekedése figyelhető meg.⁷² Ha a demokráciákat a hangulati hullámok mozgatják, a pszichológiai trendek nyomon követése és elemzése, valamint a lakosság pszichológiai jóllétéről való gondoskodás arra készítheti a politikai döntéshozókat, hogy érzékeljék a megosztó politikaellenesség kialakulását. A GNH adatokban a harag a legfontosabb érzelem, amely magasán korrelál az áldozattá válással, és negatívan korrelál az életkorral és az iskolázottsággal. A harminc év alattiaknál magas a haragos érzelem gyakorisága. Maga az áldozattá válás pozitívan összefügg a családi nézeteltérésekkel, az özvegységgel, az egy helyiségre jutó családtagok magasabb számával, a pénzügyi bizonytalanság érzetével, és az önbevallás szerinti egészségi állapottal, miközben fordítottan függ össze a valahová tartozás érzésével és a szó-lásszabadsággal.

Emberek a boldogság-spektrum két szélén

Beszédemet hadd fejezzem be azzal, hogy ismertetem a száz legboldogtalanabb és a száz legboldogabb bhutáni általános jellemzőit az alábbi szempontokból: nem, életkor, foglalkozás, iskolai végzettség, földtulajdon, egészséges napok száma egy hónapban, illetve, hogy a környezetükben hányan állnak rendelkezésre, hogy támogassák őket, amikor betegek és anyagi nehézségekkel küzdenek.

A GNH index szerint a legboldogtalanabb száz ember átlagéletkora 49 év, nincs iskolai végzettségük, és 79%-uk nő. Átlagosan csak 7,8 emberhez fordulhatnak társas támogatásért amikor betegek; és átlagosan csak 2,2 emberhez fordulhatnak, ha pénzügyi problémáik vannak. A spektrum másik végén a GNH index szerint „mélységesen boldog” száz egyén található. Az ő átlagéletkoruk 39,5 év. Többnyire férfiak (68%), felsőfokú vagy középfokú iskolai végzettséggel rendelkeznek. A legszembetűnőbb jellemzőjük, hogy átlagosan 27,9 olyan személy van, aki betegség esetén segíthet nekik, és átlagosan 10,1 személytől tudnak segítséget kérni, ha pénzügyi nehézségekkel küzdenek. A GNH index szerinti száz „mélységesen boldog” ember átlagos földbirtokának a nagysága két hektár, míg a legboldogtalanabb száz ember átlagos földbirtoka csak 1,1 hektár. A GNH index szerinti száz legboldogtalanabb embernek 22,96 egészségesen megélt napja van egy hónapban, szemben a 29,75 egészséges nappal a száz legboldogabb ember körében. A GNH index szerinti száz legboldogtalanabb embernek az átlagos étellel való elégedettségi (SWL) pontszá-

70 Nem tudjuk pontosan, hogy az emberek valójában hogyan értelmezik az érzelmek meghatározta jóllétet a kognitív jólléttel szemben, de bizonyos szempontból különböznek, más tekintetben pedig hasonlóak, ha az OLS-t végzik. Az általános étellel való elégedettség és a mérési dimenziókra vonatkozó elégedettség, ahogy az érzelmek is, együtt töltődnek be a faktorelemzés során. A 2015-ös felmérésben az étellel való elégedettséget (SWL) is magában foglaló időtöbbletre kérdezték rá, megnézve, hogy az egyéni SWL tegnap milyen pontszámot ért el. Zavarba ejtő számunkra, hogy a tegnapi SWL pontszámok miért következetesen magasabbak minden korcsoportban, mint az SWL globális mérőszáma. Lásd még CBS & GNHR 2016: 123-125.

71 Elliott 2018.

72 Lásd Helliwell *et al.* 2019.

ma 5,3, szemben a száz legboldogabb ember 7,7-es átlagos pontszámával. Az igazán szembetűnő különbség a két csoport között, hogy a legboldogabbak csoportjában nagyobb a társadalmi támogatottság, nagyobb a földtulajdon, több az egészséges napok száma és magasabb az iskolázottság.

Összehasonlítás céljából elemeztük a tízes SWL-skálán öt alatti pontszámot elért legjobb 426 személy, valamint a tíz pontot elért legrosszabb 426 személy jellemzőit. A legboldogtalanabb és a legboldogabb kategóriákban a férfiak és a nők közötti arány közel azonos. Iskolai végzettségük szinte azonos: vagy nincs formális végzettségük, vagy csak általános iskolai végzettségük van. Az öt pont alatti értéket elérő személyek átlagéletkora 57,6 év, míg a tíz pontot elérők átlagéletkora 67,1 év. A földtulajdon és a betegség esetén kapott társas támogatás szintje nem különbözik, bár az SWL skálán öt pontot elérő 426 személy között 3,5, a tíz pontot elérők között pedig 7 azoknak az átlagos száma, akiktől segítséget kapnak anyagi nehézségek esetén. Az életkor megkülönböztető jellemző közöttük, és az idősebbeknél tökéletes az SWL pontszám a populációban egyébként nagymértékben eltérő SWL értékek mellett. Az alsó 426 SWL-pontszám 3,2, míg a felső 426 esetében 10. A pusztán az átlagok alapján kapott eredmények zavarba ejtők, akár a GNH index, akár az élet-elégedettség (SWL) szempontjából nézzük.

Végül hadd válasszak ki csupán két személyt - a legboldogtalanabbat és a legboldogabbat - a 2015-ös GNH felmérés nyolcezer résztvevője közül. Történetesen mindketten nők, 49, illetve 47 évesek. A legboldogtalanabbnak van a legalacsonyabb GNH eredménye: a százas skálán 27,22%, míg a legboldogabb 96,67%-os eredményt ért el. A legboldogtalanabb egyedül él, és úgy látja, hogy nem kell dolgoznia, míg a legboldogabb egy háromtagú háztartás tagja és köztisztviselő. A legboldogtalanabbnak nincs földje, míg a legboldogabbnak 1,5 hektár földje van. A legboldogtalanabbnak nincs iskolai végzettsége, míg a legboldogabb hét osztályt végzett. A legboldogabb kilenc pontot ért el az SWL-en, négyes aggodalomra okot adó jövőbeli SWL-értékkel, míg a legboldogtalanabb alacsony, négyes SWL értéket ért el, és a várható jövőbeli boldogságértéke mínusz egy (-1). A két személynél az anyagi helyzetük, esetünkben a földtulajdon és a társas viszonyaik, amit társas életük és a másokkal való összekapcsoltságuk jellemez, a boldogsággal elsődlegesen összefüggő tényezőkként jelennek meg.

Záró megjegyzések

A fenti esetekből könnyen arra következtetünk, hogy csak feltaláltuk a spanyolviaszt, ahelyett, hogy valami újat fedeztünk volna fel. Az embereknek a megélhetéshez szükségük van alapvető javakra, de azon felül a kiteljesedés (*flourishing*) alapvetően relációs. Hogy a társas kapcsolatok megélése a kiteljesedés kulcsfontosságú része, szintén nem új felfedezés. Ugyanakkor aktívan a közpolitika és az egyéni kezdeményezések által mások javára cselekedni nem más, mint a tönkrement emberi kapcsolatok – amelyek a boldogtalanlás és a szenvedés fő forrásai – rendbetételéhez hozzájárulni.⁷³

Olyan időszakot élünk, amikor a társas érintkezés és összekapcsolódások, az alapvető javak és szolgáltatások, a helyi kapacitások és sokszínűség áruba bocsátása és felélése riasztó ütemben zajlik. A mai összejövetelünket a világunkat behálózó kapcsolati minták jobbításának ajánlom.

Köszönöm a figyelmüket, vagy ahogy bhutáni nyelven mondjuk „*tashi delek*”, ami kedvező szerencsét, jóllétet és szépséget jelent, melyek mindegyike sarkalatos érték a számunkra.

73 Herschock 2006: 140.

HIVATKOZÁSOK

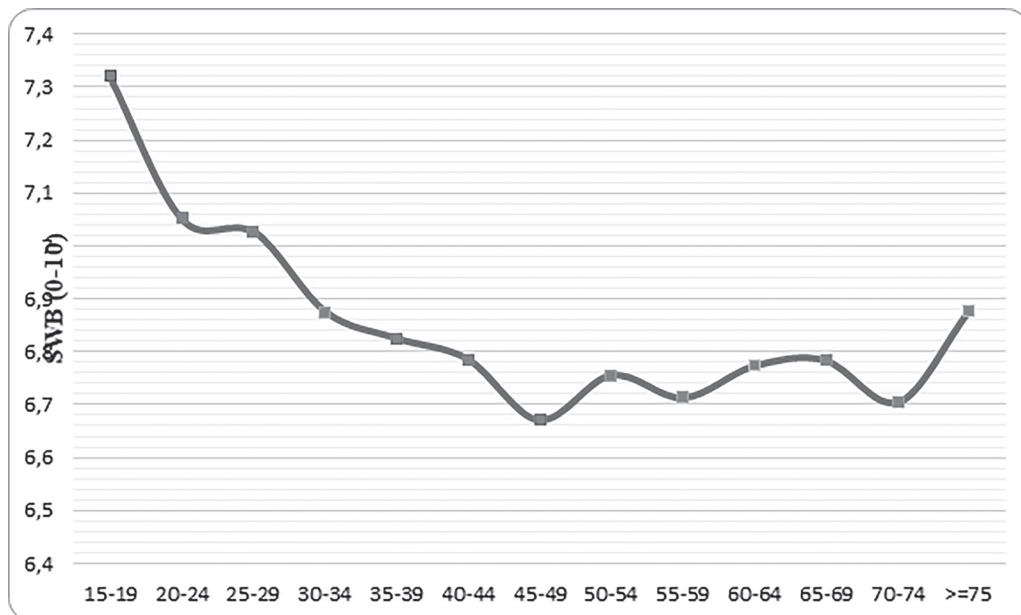
- Ahuvia, A. & Izberk-Bilgin, E. 2013. „Well-being in Consumer Societies.” In: S.A. David *et al.* (eds.) *The Oxford Handbook of Happiness*. Oxford: Oxford University Press: 483-497. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199557257.013.0037>
- Alkire, S. & Foster, J. E. 2011. „Understanding and Misunderstandings of Multi-dimensional Poverty Measurement.” *Journal of Economic Inequality* 9 (2): 289-314. <https://doi.org/10.1007/s10888-011-9181-4>
- Ballas D. & Dorling D. 2013. „The Geography of Happiness.” In: S.A. David *et al.* (eds.) *The Oxford Handbook of Happiness*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199557257.013.0036>
- Bhikkhu Thanissaro (transl.) 2012. *Anana Sutta: Debtless*. <https://www.accesstoinight.org/tipitaka/an/an04/an04.062.than.html>
- Bistro, J. 2019. „Mindfulness in Politics and Public Policy.” *Current Opinion in Psychology* 28: 87-89. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2018.11.003>
- Centre for Bhutan Studies & GNH Research [CBS & GNHR]. 2016. *A Compass towards a Just and Harmonious Society: 2015 GNH Survey Report*. Thimphu: Centre for Bhutan Studies & GNH Research.
- Centre for Bhutan Studies & GNH Research [CBS & GNHR]. 2017. *Happiness: Transforming the Development Landscape*. Thimphu: Centre for Bhutan Studies & GNH Research.
- Coyle, D. 2015. *GDP: A Brief but Affectionate History*. Princeton: Princeton University Press. (a 2014-es könyv javított és bővített kiadása) <https://doi.org/10.1515/9781400873630>
- Cummins R.A. 2013. „Measuring Happiness and Subjective Well-being.” In: S.A. David *et al.* (eds.) *The Oxford Handbook of Happiness*. Oxford: Oxford University Press: 185-200. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199557257.013.0014>
- Diener, E. 2016. „Happiness is a Virtue: Good for You and Good for the World!” In: R.J. Sternberg *et al.* (eds.) *Scientists Making a Difference: One-hundred Eminent Behavioral and Brain Scientists Talk about their most Important Contributions*. Cambridge: Cambridge University Press: 345-348.
- Dotter, C. & Klasen, S. 2017. *The Multidimensional Poverty Index: Achievements, Conceptual and Empirical Issues*. Courant Research Centre: Poverty, Equity and Growth-Discussion Paper No. 233. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/162856/1/893991872.pdf>
- Elliott, L. 2018. „We’re Back to the 1930s Politics of Anger and, yes, Appeasement.” *The Guardian*. https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/dec/20/1930s-politics-___appeasement-un-climate-accord
- Fetzer, T. 2018. *Did Austerity Cause Brexit?* Coventry: University of Warwick. Department of Economics. Warwick Economics Research Papers Series (WERPS) 1170. (kiadatlan munka) <https://doi.org/10.2139/ssrn.3251187>
- Frey, B. & Stutzer, A. 2013. „Economics and the Study of Individual Happiness.” In: S.A. David *et al.* (eds.) *The Oxford Handbook of Happiness*. Oxford: Oxford University Press: 431-447. UK. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199557257.013.0034>
- Gross National Happiness Commission [GNHC]. 2018. *Draft 12 Five Year Plan*. Thimphu: Royal Government of Bhutan.
- Haybron, D.M. 2008. *The Pursuit of Unhappiness: The Elusive Psychology of Well-being*. New York: Oxford University Press.
- Hayward, K. & Colman, R. 2012. *The Economic Value of Voluntary Work in Bhutan*. Thimphu: National Statistics Bureau.

- Helliwell, J.F. *et al.* (eds.) 2018. *World Happiness Report 2018*. Center for Sustainable Development: Earth Institute, Columbia University.
- Helliwell, J.F. *et al.* (eds.) 2019. *World Happiness Report 2019*. Center for Sustainable Development: Earth Institute, Columbia University.
- Herschcock, P.D. 2006. *Buddhism in the Public Sphere Reorienting Global Interdependence*. London, New York: Routledge.
- HM Treasury. 2018. *The Green Book. Central Government Guidance on Appraisal and Evaluation*. London.
- Hongaladarom, S. 2008. „Searle and Buddhism on the Mind and the Non-Self.” In: B. Mou (ed.) *Searle's Philosophy and Chinese Philosophy: Constructive Engagement*. Leiden/Boston: Brill: 169-188. <https://doi.org/10.1163/ej.9789004168091.i-442.41>
- Jackson, T. 2011. *Prosperity without Growth : Economics for a Finite Planet*. London & Washington D.C.: Earthscan. <https://doi.org/10.1260/0958-305X.22.7.1013>
- Karabell, Z. 2014. *The Leading Indicators: A short History of the Numbers that Rule our World*. New York: Simon & Schuster.
- King, M. 2017. *The End of Alchemy: Money, Banking and the Future of the Global Economy*. London: Abacus.
- Layard, R. *et al.* 2008. „The Marginal Utility of Income.” *Journal of Public Economics* 92 (8-9): 1846-1857. <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2008.01.007>
- Leuchinger, S. 2009. „Valuing Air Quality Using the life Satisfaction Approach.” *The Economic Journal* 119 (536): 482-515. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0297.2008.02241.x>
- Marshall, M. 2018. „Extreme Heat: Why its Origins could Lie Deep in the Atlantic.” *New Scientist* 3189: 24-30. [https://doi.org/10.1016/S0262-4079\(18\)31392-7](https://doi.org/10.1016/S0262-4079(18)31392-7)
- Mishan, E.J. 1971. *Cost-benefit Analysis: An Informal Introduction*. London: George Allen & Unwin.
- Phuntsho, J. 2017. *Fruits of Happiness : How Horticulture Enhances GNH in Mongar*. Thimphu: CBS.
- Sen, A. 2003. „The Possibility of Social Choice.” In: *Rationality & Freedom*. New Delhi: Oxford University Press: 65-118. <https://doi.org/10.2307/j.ctv1dv0td8.5>
- Stiglitz, J.E., Sen, A. & Fitoussi, J. 2010. *Mismeasuring our Lives: Why GDP doesn't Add up*. New York: The New Press. <https://doi.org/10.1787/9789264307292-en>
- Stiglitz, J.E., Fitoussi, J. and Durand, M. 2018. *Beyond GDP : Measuring what Counts for Economic and Social Performance*. OECD.
- Tov, W. & Au, Evelyn W.M. 2013. „Comparing Well-being across Nations: Conceptual and Empirical Issues.” In: S.A. David *et al.* (eds.) *The Oxford Handbook of Happiness*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199557257.013.0035>
- UAE National Program for Happiness and Positivity. 2017. *Happiness Policy Manual*. UAE.
- Ura, K. 2010. *Leadership of the Wise: Kings of Bhutan*. Thimphu: The Centre for Bhutan Studies.
- Veenhoven, R. 2014. „Happiness: History of the Concept.” In: J. Wright & C. Fleck (eds.) *International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences* 10: 521-525. <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.03086-5>
- Watson, G. 1998. *The Resonance of Emptiness : A Buddhist Inspiration for Contemporary Psychotherapy*. Delhi: Motilal Banarsidass.
- Welsch, H. 2006. „Environment and Happiness: Valuation of Air Pollution Using Life Satisfaction Data.” *Ecological Economics* 58: 801-813. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2005.09.006>
- Zimbardo, P. & Boyd, J. 1999. *The Time Paradox : The New Psychology of Time that will Change your Life*. New York: Free Press.

MELLÉKLETEK

1 számú melléklet: Átlagos Szubjektív Jólét (SWB) korcsoportonként, GNH 2015

2. számú melléklet: Az OLS regresszió eredményei az SWB esetében

	Függő változó			
Független változó	SWB 2010	SWB 2015	SWB 2017	Összevont
Életkor	-0.0219***	-0.0300***	-0.00896***	-0.0110***
Életkor négyzete	0.00024***	0.000334***	0.000093***	0.000114***
Nő (férfi)	-0.0930**	0.037	-0.167***	-0.156***
Házás (soha nem volt házас)	0.0188	0.109	-0.0157	-0.0184
Elvált	-0.415***	-0.457***	-0.305***	-0.325***
Külön élő	0.0492	0.0129	-0.276***	-0.239***
Megözvegyült	-0.228**	-0.322***	-0.215***	-0.231***
Általános iskola - 6. osztály (nincs iskolai végzettsége)	0.0951*	0.153**	0.108***	0.109***
Alsó szintű középiskola - 8. osztály	0.160*	0.285***	0.0675**	0.0817***
Közép szintű középiskola - 10. osztály	0.214***	0.195**	0.0834***	0.0941***

Felső szintű középiskola - 12. osztály	0.176*	0.332***	0.0903***	0.101***
Alapdiplomás	0.433***	0.402***	0.0741***	0.0842***
Posztgraduális diplomás	0.821***	0.114	-0.0286	-0.0177
Mezőgazdasági gazdálkodó	-0.0781	-0.129**	-0.0102	-0.0206
Vidéki (városi)	0.170***	0.0894	0.103***	0.106***
Háztartási jövedelem	0.133***	0.105***	0.122***	0.122***
Pénzügyi helyzete bizonytalan	-0.695***	-0.420***	-0.396***	-0.411***
Eladósodott	0.0294	0.0594	-0.0283**	-0.0222**
Egészséges napok száma	0.0119***	0.00863**	0.0511***	0.0416***
Saját gépkocsi	0.121**	0.0945*	0.148***	0.147***
Saját számítógép	0.327***	0.197***	0.124***	0.130***
Saját televízió	0.206***	0.0929*	0.216***	0.213***
Saját földtulajdon	0.112**	0.0285	0.0694***	0.0715***
Saját állatállomány	0.0442	0.125**	0.00215	0.00529
Közösségi konfliktusok	-0.0204	-0.273***	-0.455***	-0.394***
Negatív hatás	-1.138***	-1.087***	-1.081***	-1.090***
Pozitív hatás	0.941***	0.638***	0.580***	0.599***
2015-ös év (2010)				0.755***
2017-es év				1.110***
Állandó	4.214***	5.720***	4.492***	3.659***
Megfigyelések	6,965	6,964	147,507	161,436
R-négyszet	0.169	0.109	0.069	0.085

Standard hibák zárójelben

*** $p < 0,01$, ** $p < 0,05$, $p < 0,1$

3. számú melléklet: 17 GNH indikátor a 12. ötéves terv (2018-2023) célkitűzéseire

SL Nem	Kulcsteljesítmény- mutató (KPI)	Mérési egység	Az elégségségi szint alapértéke (2015)	Cél	Forrás
NKRA 3: A szegénység felszámolása és az egyenlőtlenségek csökkentése					
1	A vagyon tekintetében elégséges szintet elért emberek	Százalék (%)	81		GNH felmérés, 2015
2	A háztartások egy főre jutó jövedelme tekintetében elégséges szintet elért emberek	Százalék (%)	59		GNH felmérés, 2015

3	Az SWB egyenlőtlensége	10 pontos skála (0-10)	6.88		GNH felmérés, 2015
NKRA 4: A kultúra és a hagyományok megőrzése és népszerűsítése					
4	Helyi nyelvek ismeretében elégséges szintet elért emberek	Százalék (%)	95	>= 95	GNH felmérés, 2015
5	A kulturális életben való részvétel tekintetében elégséges szintet elért emberek	Százalék (%)	46	>=46	GNH felmérés, 2015
6	A 13 művészetben (<i>zorig chusum</i>) jártas elégséges szintet elért emberek	Százalék (%)	63	>=63	GNH felmérés, 2015
7	A társas etiketben (<i>driglam namzha</i>) jártas elégséges szintet elért emberek	Százalék (%)	43	>=43	GNH felmérés, 2015
NKRA 5: Egészséges ökoszisztéma-szolgáltatások fenntartása					
8	Az ökológiai kérdésekben elégséges szintet elért emberek indexe	Százalék (%)	88		GNH felmérés, 2015
9	A környezeti felelősséggel kapcsolatosan elégséges szintet elért emberek	Százalék (%)	79		GNH felmérés, 2015
NKRA 7: Az oktatási minőség és a készségfejlesztés javítása					
10	Az értékek területén elégséges szintet elért emberek	Százalék (%)	99		GNH felmérés, 2015
11	A tudásszint területén elégséges szintet elért emberek indexe	Százalék (%)	8		GNH felmérés, 2015
NKRA 13: A demokrácia és a decentralizáció megerősítése					
12	A politikai szerepvállalás területén elégséges szintet elért emberek	Százalék (%)	48		GNH felmérés, 2015
13	Az alapvető jogok területén elégséges szintet elért emberek	Százalék (%)	51		GNH felmérés, 2015
NKRA 14: Egészséges és gondoskodó társadalom fejlesztése					
14	Az általános mentális egészségi állapot területén elégséges szintet elért emberek	Százalék (%)	89		GNH felmérés, 2015

15	A biztonságérzet területén elégséges szintet elért emberek	Százalék (%)	92		GNH felmérés, 2015
NKRA 15: Az emberi települések élhetőségének, biztonságának és fenntarthatóságának javítása					
16	A közösségi kapcsolatok területén elégséges szintet elért emberek	Százalék (%)	30		GNH felmérés 2015
17	A lakhatás területén elégséges szintet elért emberek	Százalék (%)	58		GNH felmérés 2015

4. számú melléklet: Új forráselosztási képlet a gewogok (járások) számára

Kritériumok csoportja	Kritériumok alcsoport	Régi	Új	Új összesen
Szállítási költség	Távolság a közúttól	10%	5%	20%
	Szállítási költségindex		15%	
Szegénység	Szegénység	45%	5%	20%
	Iskoláskorú, iskolázatlan gyermekek (6-14 éves korig)		5%	
	Jövedelem		10%	
Egészség	Öt éven aluli gyermekek halálozási mutatója		5%	20%
	Egészségtelen napok száma		5%	
	Megbízhatatlan vízellátás		7%	
	Nem megfelelő higiéniai körülmények		3%	
Gazdálkodás	<i>Kamzhing</i> – nem öntözött, művelt területek		5%	15%
	<i>Chuzhing</i> – teraszos művelésű, öntözött területek		5%	
	Állattenyésztés A GDP 4%-a 2015-ben		5%	
Népesség és területi népsűrűség	Népesség	35%	15%	15%
	Terület	10%		
GNH	GNH index		10%	10%

5. számú melléklet: Lineáris regresszió a szabadidős tevékenységekhez.

VÁLTOZÓK	Szabadidő
Életkor	-0.968
Életkor négyzete	-0.00106
Nő (férfi)	-29.21***
Házas (soha nem volt házas)	-25.41***
Elvált	-5.087
Külön élő	-5.196
Megözvegyült	-15.16
Általános iskolai végzettség (nincs iskolai végzettsége)	20.68***
Alsó szintű középfokú végzettség	25.59***
Közép szintű középfokú végzettség	32.77***
Felső szintű középfokú végzettség/diploma/bizonyítvány	45.64***
Alapdiplomás	41.49***
Posztgraduális diplomás	15.18
Vidéki (városi)	-36.20***
Buddhista (hindu vallású)	11.49*
Keresztény	-25.92*
Gyermekek száma	-3.231*
Elégedett a családi kapcsolataival	19.40*
Mezőgazdasági kistermelő (munkanélküli)	-114.1***
Vállalkozó	-180.0***
Diák	-65.56***
Köztisztviselő	-115.1***
Önkormányzati tisztviselő	-112.6***
Katona/Rendőr/Királyi testőr	-83.12***
Szerzetes/szerzetesnő/világi szerzetes (<i>gomchen</i>)	-172.5***
Vállalati alkalmazott	-124.9***
Magánalkalmazott	-131.2***
Háztartásbeli	-72.30***
Nem kell dolgoznia	-119.9***
Egyéb foglalkozású	-114.3***
Elégedett a foglalkozásával	3.388
Elégedett a munka és a magánélet egyensúlyával	11.67*

Hétfévi tevékenységei	8.949**
A háztartások ekvivalens jövedelmének logaritmus	14.26***
Elégedett az életszínvonalával	9.91
Alapvető szükségletei nincsenek kielégítve	-5.932
Egészséges napok átlagos száma	-0.21
Kiváló/nagyon jó egészségi állapot	2.967
Mozgáskorlátozottság	13.54*
Ahány emberre számíthat betegség esetén	-0.303**
Ahány emberre számíthat pénzügyi problémák esetén	0.114
Ahány emberre számíthat érzelmi problémák esetén	0.352
Áldozati szerepben van	-1.499
Biztonságban érzi magát sötétedés után	13.39***
Elégedett a bűnözés és az erőszak szintjével	-27.41***
Elégedett a járdák színvonalával	2.388
Elégedett a közvilágítással	-2.529
Állandó	218.7***
Megfigyelések	6,838
R-négyzet	0.149

Standard hibák zárójelben

*** $p < 0,01$, ** $p < 0,05$, $p < 0,1$

6. számú melléklet: A GHQ OLS-regressziós egyenlete

GHQ = 19,36 -2,26 nagyon jó egészség*** - 2,15 kiváló egészség*** + 1,855 öngyilkossági gondolatok*** - 1,72 jó egészség*** + 1,566 nagyon nehéz anyagi helyzet*** + 1,601 özvegy*** + 1,571 munkanélküli*** - 1,06 belső nyugalom naponta néhányszor*** - 0,799 belső nyugalom naponta egyszer*** - 1,08 belső nyugalom hetente néhányszor*** - 0,811 belső nyugalom hetente egyszer*** + 0,893 harag naponta néhányszor*** + 1,32 harag naponta egyszer*** + 0,94 harag hetente néhányszor*** + 1,067 harag hetente egyszer*** + 0,49 5 harag egyszer vagy kétszer az elmúlt hónapban*** - 1,004 rendszeres karma-követés*** + 0,927 elvált*** - 0,64 nagyon spirituális*** + 0,461 semleges a családi vitában*** - 0,468 bizalom néhány emberben általában*** + 0,447 vidéki*** - 0,406 biztonságos éjszaka*** - 0,179 egészséges napok száma*** - 0,174 egy szobában lakók száma*** - 0,047 életkor** + 0,000956 életkor négyzete*** + 0,46 áldozati szerep** - 0,491 szólásszabadság** + 0,458 nehéz anyagi helyzet* - 0,47 alkalmi karma-követés** + 0,277 nő** - 0,139 logaritmikusan kiegyenlített háztartási jövedelem** - 0,613 agglégény* + 0,517 család túl sokat vitatkozik* + 0,307 gazdálkodó* + 0,197 soha nem házasodott + 1,39 külön él - 0,244 általános iskolai végzettség - 0,305 alsó szintű középfokú végzettség - 0,238 közép szintű középfokú végzettség - 0,038 felső szintű középfokú végzettség - 0,37 szerzetesek/szerzetesnők/közbenjárók - 0,199 háztartásbeliek + 0,257 egyéb + 0,0107 fogyatékkal élők - 0,0002 gyaloglási idő a legközelebbi egészségügyi központig - 0,054 problémamentes anyagi biztonság - 0,03 mérsékelten spirituális - 0,247 általában megbízik a legtöbb emberben - 0,224 belső nyugalom egyszer vagy kétszer az elmúlt hónapban - 0,0734 biztonságérzete se nem jó, se nem rossz

7. számú melléklet: A logaritmikus regresszió eredményei a magányosságra vonatkozóan

VÁLTOZÓK	Gyakran érzem magányosnak magam	Nem érzem, hogy sok barátom lenne
Nő (férfi)	0.256***	0.289***
Kor	-0.00359***	0.00588***
Vidéki (városi)	0.0359**	-0.453***
Együtt élő (soha nem volt házaspár)	-0.273***	-0.187**
Házaspár	-0.491***	-0.271***
Elvált	0.0401	0.192***
Külön élő	0.0234	0.214**
Megözvegyült	-0.0692*	-0.0326
Hindu vallású (buddhista)	-0.0877***	-0.334***
Más vallású	-0.124***	-0.154***
Informális oktatás (nincs iskolai végzettsége)	-0.106***	-0.149***
6 osztályt végzett	-0.0581***	-0.120***
7-10 osztályt végzett	-0.00524	-0.145***
11-12 osztályt végzett	-0.135***	-0.210***
Diploma/Szakmunkás bizonyítvány/Oklevél	-0.427***	-0.349***
Alapdiplomás	-0.766***	-0.224***
Mester/PhD diplomás	-1.143***	-0.223***
Alkalmi fizetésű (rendszeresen fizetett munkavállaló)	0.101***	0.209***
Munkáltató	-0.0395	0.124
Saját számlás munkavállaló	0.0236	0.0215
Fizetés nélküli háztartásbeli	-0.0076	-0.139***
Egyéb típusú munkavállalók	-0.0437	0.317***
Növekvő konfliktusok a közösségében	0.468***	0.317***
Állandó	-0.167***	-1.722***
Megfigyelések	118,647	118,647

Standard hibák zárójelben

*** $p < 0,01$, ** $p < 0,05$, $p < 0,1$